

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

БАГРОВЕЦЬКИЙ АНДРІЙ СТЕПАНОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові)

УДК 352: 332.1
(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Пенсійна реформа в Україні:
проблеми та перспективи впровадження
(назва роботи)

Публічне управління та адміністрування
(назва освітньої програми)

281 – «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

А.С. Багровецький
(підпис, ініціали та прізвище здобувача освітнього ступеня)

Науковий керівник Гречаник Б. В., к. е. н., доцент
(підпис, прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту

Завідувача кафедри,
професор, д. держ. упр. І. П. Лопушинський
(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Рецензент
Професор, д.е.н. В.П. Петренко
(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Багровецький А.С. Пенсійна реформа в Україні: проблеми та перспективи впровадження. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 "Публічне управління та адміністрування". Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні висвітлено суть реформування пенсійної системи в Україні. Розкрито основні етапи історичного розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні; основні засади її формування та функціонування. Проведено аналіз передумов та необхідності реформування вітчизняної пенсійної системи а також результатів пенсійної реформи в Україні та ключових проблем проведення завершального її етапу.

Узагальнено досвід провадження пенсійних реформ у країнах Східної Європи у контексті можливостей його застосування в Україні.

Запропоновано пропозиції щодо провадження завершального етапу пенсійної реформи в Україні.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, пенсійний фонд, система пенсійного забезпечення, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення

ANMERKUNG

A.S. Bagrovetskyi Rentenreform in der Ukraine: Probleme und Aussichten der Umsetzung. - Manuskript.

Masterarbeit zum Fachgebiet 281 „Öffentliches Management und Verwaltung“. Nationale Technische Universität für Öl und Gas Iwano-Frankiwsk. Iwano-Frankiwsk, 2024.

Die Studie beleuchtet den Kern der Reform des Rentensystems in der Ukraine. Die wichtigsten Etappen der historischen Entwicklung des Rentensystems in der Ukraine werden aufgezeigt; die Hauptprinzipien seiner Entstehung und Funktionsweise. Es wurde eine Analyse der Voraussetzungen und Notwendigkeit einer Reform des inländischen Rentensystems sowie der Ergebnisse der Rentenreform in der Ukraine und der Hauptprobleme ihrer Endphase durchgeführt.

Die Erfahrungen bei der Umsetzung von Rentenreformen in Osteuropa werden im Kontext der Möglichkeiten ihrer Anwendung in der Ukraine zusammengefasst.

Vorschläge zur Umsetzung der Endphase der Rentenreform in der Ukraine werden vorgeschlagen.

Schlüsselwörter: Rentensystem, Rentenversicherung, Rentenversicherung, Pensionsfonds, Rentenversicherungssystem, obligatorische staatliche Rentenversicherung, obligatorische angesammelte Rentenversicherung, nichtstaatliche Rentenversicherung

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	9
1.1 Поняття, сутність та історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні	9
1.2 Пенсійна система України: основні засади її формування та функціонування	17
1.3 Передумови та необхідність реформування вітчизняної пенсійної системи	25
РОЗДІЛ 2 РЕФОРМА ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗДОБУТКІВ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НЕВИРШЕНИХ ПРОБЛЕМ	34
2.1 Оцінювання здобутків основних етапів проведення реформи Пенсійної системи України	34
2.2 Критичний аналіз результатів пенсійної реформи в Україні та оцінювання ключових проблем проведення завершального її етапу	47
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ПРОДОВЖЕННЯ ТА УСПІШНОГО ЗАВЕРШЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	59
3.1 Досвід провадження пенсійних реформ у країнах Східної Європи	59
3.2 Врахування досвіду провадження пенсійних реформ у країнах Східної Європи для України	74
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ,
ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ, СКОРОЧЕНЬ**

ПФУ	Пенсійний фонд України
СПЗ	система пенсійного забезпечення
ЄСВ	єдиний соціальний внесок
Солідарна система	Солідарна система загальнообов'язкового пенсійного страхування
Накопичувальна система пенсійного страхування	Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування
Недержавний пенсійний фонд	НПФ

ВСТУП

Актуальність теми: Одним із основних напрямів розвитку України в сучасних умовах є вдосконалення системи пенсійного забезпечення, так як існуюча нині система не забезпечує належного задоволення потреб осіб пенсійного віку. У сучасному соціальному житті суспільства пенсійне забезпечення відіграє важливу роль, оскільки його надійність та стійкість є запорукою соціальної та економічної стабільності. Пенсійне забезпечення – це одне із головних джерел доходу непрацездатних громадян. Для України особливо актуальним є питання реформування пенсійної системи, яка характеризується кризою через наявний дефіцит Пенсійного фонду України, що фінансується за рахунок держбюджету. Сфера реформування пенсійної системи знаходиться в полі зору таких державних органів як Пенсійний фонд України, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України та інші, оскільки існуюча солідарна пенсійна система не в змозі забезпечити достойний рівень життя пенсіонерів. Таким чином, система пенсійного забезпечення, як сфера діяльності, потребує постійного вдосконалення через вирішення соціальних, економічних, фінансових та нормативних проблем.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Тема дослідження є надзвичайно ваговою в контексті вирішення сучасних актуальних проблем у сфері реформування пенсійного забезпечення. Пенсійна реформа в Україні є нагальною через необхідність подолати фінансові та демографічні виклики, підвищити рівень пенсій та створити більш стійку й ефективну систему, що відповідає сучасним реаліям. Без комплексної реформи Україна ризикує стикнутися з ще глибшою кризою в соціальній сфері та пенсійному забезпеченні, що негативно вплине на добробут громадян. Сучасні дослідження пенсійної системи України фокусуються на передумовах та

необхідності її реформування. Особливі увагу приділяють аналізу результатів пенсійної реформи в Україні, досвіду провадження пенсійних реформ в інших країнах та можливостям його використання в Україні, а також оцінюванню ключових проблем проведення її завершального етапу. Питаннями теорії, напрямів розвитку, формування, запозичення закордонного досвіду реформувань системи пенсійного забезпечення присвячені праці таких вітчизняних вчених як Б. Зайчук, Н. Ковальова, Е. Лібанова, О. Макаренко, Б. Надточій, І. Новіков, А. Нечай, М. Папієв, А. Соловійов, І. Сирота, Н. Яценко, Н. Мартиненко, М. Ріппа, Я. Арабчук та ін. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр питань, від теоретичних засад до практичних аспектів функціонування та реформування системи пенсійного забезпечення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінювання результатів, проблем і перспективи впровадження Пенсійної реформи в Україні, а також розроблення дієвих та ефективних інструментів для завершального етапу її впровадження.

Для досягнення мети дослідження було визначено та вирішено такі завдання:

- розкрито сутність системи пенсійного забезпечення та її генезис в Україні;
- визначено основні засади формування та функціонування Пенсійної системи України;
- проаналізовано передумови та обґрунтувати необхідність реформування вітчизняної пенсійної системи;
- оцінено основні результати перших етапів проведення реформи Пенсійної системи України;
- ідентифіковано ключові проблеми підготовки і впровадження завершального етапу реформування вітчизняної пенсійної системи;
- проаналізовано та узагальнено зарубіжний досвід проведення реформ систем пенсійного забезпечення у країнах Східної Європи;

- запропоновано підходи, які можуть бути ефективними на завершальному етапі реформи пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси організації та проведення реформи Пенсійної системи України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади організації та проведення реформи Пенсійної системи України.

Методи дослідження: Теоретико-методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Для комплексного аналізу теми було застосовано наступний набір методів: емпіричний метод для аналізу статистичних даних такі як рівень зайнятості, демографічні показники, витрати Пенсійного фонду тощо; аналітичний метод для оцінки взаємозв'язків між елементами пенсійної системи, демографією та економічною ситуацією; порівняльний метод (бенчмаркінг) для вивчення досвіду країн Східної Європи у реформуванні пенсійних систем та можливостей адаптації найкращих практик до національних умов а також факторний аналіз для виявлення ключових факторів, що впливають на реалізацію завершального етапу пенсійної реформи в Україні; аналіз, синтез та системний підхід для характеристики основних напрямів реформування пенсійної системи України та оцінки її ефективності.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження мають значне практичне значення для розробки елементів реформування завершального етапу пенсійної реформи в Україні, з метою забезпечення стійкої, соціально справедливої та економічно ефективної системи пенсійного забезпечення. Отримані результати та висновки можуть бути використані для розробки нових та вдосконалення існуючих механізмів пенсійного забезпечення, заходів, які спрямовані на практичне вирішення проблеми проведення завершального етапу пенсійної реформи в Україні.

Структура та обсяг роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, три розділи (сім підрозділів), висновки,

загальний обсяг яких складає 91 сторінку. У роботі вміщено 2 таблиці. Список використаних джерел містить 60 найменувань, у тому числі 2 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1 Поняття, сутність та історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні

У сучасному соціальному житті суспільства пенсійне забезпечення відіграє важливу роль, оскільки його надійність та стійкість є запорукою економічної та соціальної стабільності. Система пенсійного забезпечення, як сфера діяльності, потребує постійного вдосконалення через вирішення соціальних, економічних, фінансових та нормативних проблем. Пенсійне забезпечення – це одне із головних джерел доходу непрацездатних громадян.

В загальному розумінні пенсійна система України — *«сукупність створених в Україні правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії»¹*.

Питання формування теоретичних та методологічних аспектів системи пенсійного забезпечення висвітлюються багатьма вченими, зокрема Б. Зайчук, Н. Ковальова, Е. Лібанова, О. Макаренко, Б. Надточій, І. Новіков, А. Нечай, М. Папієв, А. Соловійов, І. Сирота, Н. Яценко та ін. Питаннями розвитку пенсійної системи з точки зору запозичення закордонного досвіду реформувань пенсійної системи займаються такі вчені, як І. Динь, Б. Надточій, В. Оверчук.

Пенсійна система, як будь-яка інша система представляє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдине ціле і при цьому взаємодіють між собою, з різними елементами зовнішнього та внутрішнього середовищ та має визначену мету.

¹ Пенсійна система України. Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

Основною складовою поняття «пенсійна система» є саме «система». Етимологічний зміст поняття «система» (від. гр. systema) – це «об'єднання самостійних частин (елементів), кожна з яких обов'язково володіє хоча б однією властивістю, що забезпечує досягнення мети всієї системи»².

М. Ріппа вважає, що «пенсійна система за внутрішнім змістом та структурою є складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення»³.

Безумовно, що пенсійну систему слід розглядати як комплекс взаємовідносин з відповідною системою регулювання та інституційною складовою. Так, на думку Я. Арабчука «пенсійна система - це складне та багатогранне явище, яке окрім комплексу відносин, має містити в собі також відповідні адміністративні інституції (передусім – Пенсійний фонд як цільовий позабюджетний фонд) й інші суб'єкти солідарної та накопичувальної пенсійної системи»⁴.

М. Папієв стверджує, що «пенсійна система є складним комплексом інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення». На його думку «з функціонального погляду основу пенсійної системи становлять її інститути, які розподіляються на дві групи: перша – це комплекс ідеологічних настанов, принципів, формальних і неформальних правил, правових норм, процедур управління та інформаційних потоків; друга – це сукупність державних і недержавних

² Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. канд. наук з держ. упр. Одеса, 2017. 252 с.

³ Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / за редакцією М.Б. Ріппа. Вип. 1 (10). Світ фінансів, 2007.

⁴ Я. І. Арабчук. Фінансова стабільність – запорука соціальної політики (ПФУ від респекту до панахиди). URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/33.pdf

фондів, об'єднань, інших суб'єктів громадянського суспільства, які забезпечують функціонування пенсійної системи»⁵.

Н. Мартиненком сформульовано «комплексний механізм державного управління розвитком пенсійної системи України, який визначає майбутню структуру організаційно-правового, соціально-мотиваційного, інституціонального, фінансово-економічного та інформаційно комунікаційного механізмів» і запропоновано реалізацію даного механізму через⁶:

1. Визначення принципів, цілей, критерій і показників, які характеризують сучасний стан пенсійної системи;
2. Використання інституціонального забезпечення у державному управлінні розвитком пенсійної системи України.
3. Застосування системи комунікацій, яка включає і функціональні, і адміністративні, і координаційні, і технологічні і інформаційні та інші зв'язки.
4. Використання інструментів, способів, методів державного управління розвитком пенсійної систем.
5. Поєднання адміністративних, фінансових, правових, організаційних, людських, матеріально-технічних та інших ресурсів.
6. Формування комплексного технологічного механізму, який включає складові планування, контролю, прийняття рішень та управлінські процеси.
7. Залученням системи громадського контролю до забезпечення контролю управлінських рішень.

Т. Дідковська визначає пенсійне забезпечення як «комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб

⁵ Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук. НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. К. 2004.

⁶ Мартиненко Н.В. Механізми державного управління розвитком пенсійної системи України. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Київ: НАДУ, 2017. Вип. 4/2017.

шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав»⁷.

Отже, на основі проведеного аналізу наведених вище визначень поняття «пенсійна система» найбільш повне, на нашу думку, його тлумачення пропонує Я. Арабчук, оскільки воно є найбільш вичерпним та охоплює не лише комплекс певних відносин, а й визначає суб'єкти солідарної і накопичувальної пенсійної системи.

У наукових колах питання про характерні ознаки, сутність та зміст пенсійної системи, а також саме визначення поняття «пенсійна система» наразі залишаються спірними. Визначення термінів «пенсійне страхування» та «пенсійна система» з наведенням кваліфікаційних ознак у законодавстві України взагалі відсутнє.

На наш погляд успішний розвиток пенсійної системи України можливий лише в результаті поєднання та раціонального використання як накопиченого наукового багажу так і власного та закордонного практичного досвіду.

Як переконливо доводить практика, зміст поняття «пенсійна система» змінюється залежно від нових соціальних запитів суспільства, глобальних викликів та умов її реформування.

Фактично формування пенсійної системи в Україні починалось з окремих форм соціального забезпечення і у процесі історичного розвитку трансформувалось у систему пенсійного страхування.

Зародження Пенсійне страхування в Україні відбулось у 90-их рр. XIX ст. Тоді більшість підприємців практикували страхування своїх робітників в приватних страхових товариствах на випадок смерті, інвалідності, тимчасової непрацездатності. Таке страхування було поширеним в Одесі, а

⁷ Дідковська Т. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

незабаром розповсюдилось на Миколаїв, Херсон та інші міста півдня України. З 1912 р. в Україні існували так звані *«фабричні каси хворих для обов'язкового страхування на випадок хвороби»*, перші з яких були створені на Донбасі.

30 грудня 1922 року Україна остаточно втратила незалежність, увійшовши до складу СРСР.

Саме 1924 рік вважається початком формування пенсійної системи України. Починаючи з 1924 року викладачі вищих навчальних закладів підлягали пенсійному забезпеченню по старості, з 1928 року таке страхування розповсюдилось на робітників текстильної промисловості, а з 1929 року – на робітників важкої промисловості та транспорту. І тільки у 1932 році в Радянському Союзі було запроваджено норми пенсійного забезпечення робітників і службовців, які знайшли своє закріплення Конституційно з 1936 року.

Через 20 років був прийнятий Закон *«Про державні пенсії»*, який вперше закріпив єдину систему пенсійного забезпечення з виплатою пенсій з державного бюджету. Суперечливість страхової складової пенсійної системи полягала в її відокремленні від соціального страхування. Таких виплат були позбавлені колгоспники та інші верстви населення, що складали майже половину суспільства.

У 1964 році з прийняттям Закону *«Про пенсії і допомоги членам колгоспів»*, завдяки якому колгоспники набули право на пенсію хоча її розмір вчетверо був нижчим від державних пенсій, які виплачувались у розмірі 56 крб і складав від 8 крб до 13 крб. У 1989 році напередодні розпаду СРСР ця несправедливість була усунута що дало поштовх до пошуку альтернативних державних коштів для забезпечення фінансування соціальних виплат і у 1990 році було прийнято Закони *«Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР»* та *«Про пенсійне забезпечення військовослужбовців»*. Так відбулось завершення процесу створення *«нової системи пенсійного забезпечення»* з її

відокремленням від державного бюджету та було створено окрему фінансово-банківську систему в особі Пенсійного фонду Радянського Союзу.

З прийняттям Україною незалежності перед незалежною державою постало питання розробки власного законодавства про пенсійне забезпечення та розробки нової парадигми соціального захисту населення, у відповідності до ринкових відносин, які були б спроможними забезпечити належний соціальний захист пенсіонерів та сприяли стабілізації макроекономічних показників.

Історія Пенсійного Фонду є складною та динамічною. 21 грудня 1990 року було утворено Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР постановою Ради Міністрів УРСР та Ради Федерації незалежних профспілок України, яке з січня 1992 року перетворено в Пенсійний фонд України. З того часу починає свою історію Пенсійний фонд України.

У 1991 році вперше пенсії були профінансовані не за рахунок Державного бюджету, а з коштів Пенсійного фонду.

Відповідно до цього 28 січня 1992 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову за № 39, відповідно до якої було створено Пенсійний фонд України на базі Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР, а на базі філій-відділень було утворено управління в областях, місті Києві та АР Крим (у липні 1992 року згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.92 № 534 на базі міського відділу Кримського республіканського управління Пенсійного фонду створено також Управління Пенсійного фонду у місті Севастополі)⁸. Саме цією урядовою постановою було затверджено перший склад правління Пенсійного фонду України, Положення про Пенсійний фонд України, які були незмінними аж до червня 1994 року.

⁸ Ніколаєва Т. І. Нові пенсійні правила. Надбавка до пенсії. Порядок сплати для «спрощення»: консультації. Юридичний вісник України. 2004. № 2. С. 13.

З липня 2002 року ПФУ отримав невластиву для пенсійних фондів функцію - призначення та виплата усіх видів пенсій і допомог. 5 листопада 1991 року був ухвалений Закон України «Про пенсійне забезпечення», що вважається початком створення пенсійної системи України. Згідно з цим законом національна солідарна пенсійна система започаткувала свій перехід до пенсійного страхування. З того часу до обох законів вносились численні зміни.

З 1994 року історія Пенсійного фонду зазнавала істотних змін – створений як автономна фінансово-банківська система був перетворений у центральний орган виконавчої влади наділений відповідними повноваженнями. Крім того його організаційна структура була значно оптимізована. ПФУ у якості центрального органу виконавчої влади набув правового статусу, що був зафіксовано у Положенні про Пенсійний фонд України та затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1.06.1994 № 345. Таким чином, посадовці ПФУ та його структурних підрозділів були визначені державними службовцями⁹. Згідно з положенням про ПФУ були створені відділи Пенсійного фонду у всіх областях, районах, містах та районах у містах.

Період 1993-1995 рр. супроводжувався суцільною комп'ютеризацією органів ПФУ. Були автоматизовані усі процеси: від обліку надходжень від страхових внесків до звітності. Це було підґрунтям впровадження в діяльність Пенсійного фонду системи персоніфікованого обліку.

Починаючи з 1999 року, Кабінетом Міністрів України було прийнято ряд постанов, якими затверджено графіки на період 1999-2002 років поступового розмежування джерел фінансування виплат з ПФУ.

У 1999 році вперше відбулось призначення пенсій органами ПФУ, як експеримент у Львівській області. І вже в січні 2001 року цей експеримент

⁹ Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text>

було поширено на АР Крим та ряд областей: Дніпропетровську, Донецьку, Миколаївську, Полтавську, Київську, Харківську, Хмельницьку, Львівську, Закарпатську та місто Київ. Саме в цих областях утворено управління Фонду в кожному районі та містах.

Нове Положення про Пенсійний фонд України було затверджено Указом Президента України у березні 2001 року. З цього ж року у Львівській, Запорізькій, Луганській областях розпочався експеримент, який наділив органи ПФУ новими функціями: реєстрація страхувальників, ведення інформаційної системи відомостей про застрахованих осіб, контроль за повнотою та своєчасністю справляння збору на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття.

Співпраця ПФУ та Федерації роботодавців України розпочалась у 2004 укладенням Угоди про співпрацю.

2005 рік ознаменувався заснуванням в Україні недержавних пенсійних фондів, які передбачали добровільні внески (3-й рівень пенсійної системи).

Метою їх створення і функціонування було забезпечення додаткових пенсійних виплат через професійні, корпоративні, відкриті НПФ.

були зроблені в 2011 рік вніс найважливіші параметричні зміни щодо підвищення пенсійного віку для жінок; посилення критеріїв набуття права на пенсії державними службовцями; збільшення страхового стажу для отримання відповідної пенсії за віком; встановлення максимальний розмір пенсії.

Ідея цих змін полягала в тому, щоб зменшити вартість пенсійного страхування для роботодавців і стимулювати їх вихід з тіньової економіки, посилити дотримання ними податкового законодавства та, як наслідок, збільшити доходи ПФУ.

Отже, зазначені аспекти вносять важливий внесок у розуміння та розвиток пенсійної системи. Проаналізовані підходи до визначення поняття пенсійної системи дають можливість краще розуміти суть та значення

пенсійної системи в суспільному житті. Ці дослідження сприяють формуванню інституційної концепції розвитку пенсійної системи країни.

Щодо дослідження історичних аспектів становлення, функціонування та розвитку пенсійної системи, то вони є необхідними елементами процесу створення оптимальної системи соціального захисту населення в Україні.

Таким чином, у своєму становленні та розвитку пенсійне забезпечення України пройшло декілька етапів, ключовими характеристиками яких є широта охоплення населення, коло їх професійних інтересів, рівень пенсійного законодавства та інші ознаками. Пенсійна система була самобутньою «пенсійною спадщиною» колишнього Радянського Союзу та сформувалася після здобуття Україною незалежності.

Одним з найбільш важливих завдань, які сьогодні стоять перед нашою державою є повноцінне пенсійне забезпечення громадян України.

ПФУ здійснює управління грошовими коштами пенсійного забезпечення та виступає гарантом стабільності державної системи пенсійного забезпечення.

Основним призначенням ПФУ є забезпечення практичної реалізації соціальної політики держави, що стосується пенсійного забезпечення різних категорій населення. Пенсійний фонд, як державний орган влади, який тісно пов'язаний з функціонуванням пенсійної системи, і є тим ключовим елементом того державноінституційного механізму, який забезпечує її належну діяльність.

Таким чином, пенсійний фонд є однією із тих інституцій, яка виражає соціальний характер держави.

На сьогодні ПФУ є важливою інституцією в державі, що має власний сформований потенціал: організаційний, інформаційний та кадровий.

1.2 Пенсійна система України: основні засади її формування та функціонування

Основою формування і становлення та базою для розвитку пенсійної системи були:

1. Основи законодавства України *«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»*, прийняті Верховною Радою України 14 січня 1998 р.;
2. Указ Президента України *«Про Основні напрями пенсійного забезпечення в Україні»* від 13.04.1998 р.;
3. Закон України *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* від 09.07.2003.

Це основоположні нормативні документи, які заклали підвалини реформування системи пенсійного забезпечення України а також засади державного регулювання, формування та розвитку системи пенсійного страхування.

Призначення законодавства про пенсійне забезпечення полягає у його спрямованості на досягнення ефективності, дієвості та доступності права на пенсійне забезпечення. У той же час, закономірним наслідком декларованої пенсійної реформи в Україні є складний процес формування та утвердження пенсійного законодавства.

Доречно зауважити, що конституційне право громадян на соціальний захист є соціально-правовою основою пенсійного законодавства, яке включає право на пенсійне забезпечення загалом та окремі його види. За змістом Конституції України згідно ч.1 ст.46 *«громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»*¹⁰.

¹⁰ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Якщо проаналізувати зміни, що відбулись у системі пенсійного забезпечення України починаючи з 1991 року, то можна констатувати, що вони носять характер тимчасових кроків, які були спрямовані на:

- 1) впровадження солідарної системи пенсійного забезпечення;
- 2) впровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення: солідарна та накопичувальна системи пенсійного страхування; недержавне пенсійне забезпечення;
- 3) вдосконалення солідарної системи пенсійного страхування;
- 4) запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування.

Останні зміни характеризуються спрямованістю на обмеження певних професійних пенсій громадянам, таким як державні службовці, науково-педагогічні працівники, освітяни тощо).

У системі пенсійного забезпечення важливу роль відіграє Закон України *“Про пенсійне забезпечення”*, який був прийнятий Верховною Радою України 05.11.1991. Заслуговує уваги те, що даний Закон гарантує всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів ПФУ через надання пенсій і він є базовим нормативним документом у сфері пенсійного забезпечення.

Таким чином, цей закон:

1. Гарантує усім непрацездатним громадянам України право на надання трудових і соціальних пенсій, виплата яких здійснюється за рахунок суспільних фондів споживання відповідно до Конституції України;
2. Встановлює єдині умови і норми пенсійного забезпечення і спрямований на те, щоб повною мірою врахувати заробіток як джерело зростання добробуту народу загалом і кожної людини зокрема;
3. Гарантує соціальний захист пенсіонерам через встановлення пенсій на рівні, що орієнтований на прожитковий мінімум, а також передбачає регулярний перегляд розмірів пенсій і пов'язує його з розміром прожиткового мінімуму.

Не менш важливе значення мають укази Президента України. Першим з них був указ Президента України *«Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін»* від 27.12.1991р., яким вперше після прийняття Закону України *«Про пенсійне забезпечення»* від 05.11.1991 р. був збільшений розмір державних пенсій, призначених до 01.01.1992 р., на 100%.

Необхідно також сказати про те, що в Україні було прийнято низку указів Президента України про реформування системи пенсійного забезпечення, що стосувались: збільшення розміру матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам; соціальний захист багатодітних і неповних сімей; грошове забезпечення, підвищення окладів військовослужбовців, інших категорій осіб.

Серед указів і розпоряджень Президента України є акти адміністративно-правового характеру: про структуру й статус органів соціального захисту населення, завдання і функції їх діяльності.

Отже, укази Президента України відіграють важливу роль у сфері пенсійного забезпечення і мають на меті:

1. Посилення соціального захисту населення;
2. Узгодження стратегії реформування пенсійного забезпечення;
3. Впорядкування сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
4. Забезпечення повного і своєчасного надходження коштів до ПФУ та їх раціональне використання;
5. Регулювання пенсійного забезпечення окремих категорій громадян, тощо.

Особливу роль у системі джерел пенсійного забезпечення відіграє Закон України *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* від 09.07.2003 р. Цей Закон має важливе значення для регулювання пенсійних відносин. Законом визначені принципи, засади і механізм функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування а також механізми призначення, перерахунку і виплати пенсій та

надання соціальних послуг за рахунок коштів ПФУ, які формуються зі страхових внесків роботодавців, бюджетних коштів та інших джерел надходжень. Окрім цього зазначений нормативний документ регулює порядок формування бюджету Накопичувального пенсійного фонду та порядок фінансування за рахунок видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам., що здійснюються одноразово.

Отже, Законом України *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* (ст.ст.4,5) передбачено, що виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: види пенсійного забезпечення; умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; умови, норми та порядок пенсійного забезпечення; організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення.

Крім того, виключно зазначеним Законом визначаються: принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; види пенсійних виплат; особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; умови набуття права на пенсію; порядок визначення розмірів пенсій; пенсійний вік чоловіків та жінок, при досягненні якого настає право на призначення пенсії за віком; мінімальний розмір пенсії за віком; порядок використання коштів ПФУ; порядок використання коштів накопичувальної системи пенсійного страхування; система управління загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

Закони *«Про пенсійне забезпечення»*, на закон *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* мали орієнтир на розв'язання поточних проблем у сфері пенсійного забезпечення. Проте жоден з них не зміг створити пенсійну систему, яка би відповідала вимогам пенсіонерів. Ті підходи, які застосовуються для вирішення проблем у пенсійній галузі враховують

розвиток економіки у майбутньому. А в теперішніх обставинах основна увага приділяється проблемі поєднати та узгодити пенсійну і податкову системи. Актуальним це питання є й тому, що згідно нової концепції розвитку України передбачається численне створення робочих місць. Згідно діючого пенсійного та податкового законодавства сплатою пенсійних внесків обтяжені роботодавці. І саме таке навантаження на роботодавців призводить до нелегальних виплат робітникам – *«виплат заробітних плат у конвертах»*¹¹.

У даний час існує та функціонує незначна кількість локальних актів, які приймаються підприємствами і організаціями з метою стимулювання трудової діяльності працівників. Такі акти передбачені ст. 9 Кодексу законів про працю України, в якій зазначено, що *«підприємства, установи і організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові, порівняно із законодавством, трудові і соціально-побутові пільги для своїх працівників»*.

Наступним нормативним документом є Закон України *«Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»*, прийнятий 04.11.2022 та набрав чинності з 04.12.2022, який є певним компромісом між варіантом обов'язкового накопичувального пенсійного страхування та добровільних накопичувальних пенсій (добровільні накопичувальні пенсії існують і зараз, проте в іншому форматі — їх накопичують через недержавні пенсійні фонди)¹².

Отже, можна констатувати, що цей закон стосується спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні.

¹¹ Женчак О. В. Розвиток пенсійного забезпечення та його вплив на економіку України на основі європейського досвіду. Наука молода. 2012. № 9. С. 97 – 101

¹² Закон України *«Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»*. Відомості Верховної Ради. 2023. № 51. ст.132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2734-20#Text>

У період дії воєнного стану швидкого нормативного врегулювання потребує багато сфер суспільних відносин. Одним з таких важливих напрямів є питання пенсійного забезпечення. Наприкінці квітня набув чинності Закон України від 15 лютого 2022 року № 2040-ІХ *«Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства»*. Цей документ має важливе суспільне значення, оскільки ним вносяться зміни до низки нормативно-правових актів, зокрема, законів України: *«Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»*, *«Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»*, *«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»*, *«Про індексацію грошових доходів населення»*, *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»*, *«Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»*, *«Про зайнятість населення»*.

Аналізуючи основні нормативні документи пенсійного забезпечення на нашу думку, можна зробити наступні висновки:

1. Існуючий чинний порядок добровільної сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування охоплює переважну більшість осіб, у яких не вистачає страхового стажу для набуття права на пенсію (з обмеженнями, але його можливо докупити) та не дозволяє особам, які не задоволені рівнем своєї участі в загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні покращити його.

2. Проблеми, які пов'язані із упорядкуванням професійного та недержавного пенсійного забезпечення а також запровадження накопичувального пенсійного страхування залишилися поза увагою законодавця.

Наведені вище висновки про те, що система пенсійного забезпечення України сьогодні все ще має суттєві недосконалості, поділяє вітчизняний науковець Мицай М. О., який в одній з своїх публікацій зазначає, що існуюча нині система:

- 1) не в повній мірі відповідає реаліям функціонування українського суспільства та держави;
- 2) не має відповідності суті та змісту між правом на соціальний захист та правом на достатній рівень життя;
- 3) не містить системи стимулів до досягнення високих соціальних стандартів та гарантій пенсійного забезпечення;
- 4) має складну структуру;
- 5) не містить законодавчого закріплення структури та змісту ПС;
- 6) містить доволі складні механізми не лише правового забезпечення а й реалізації та гарантування пенсійного забезпечення;
- 7) не має належних механізмів державного нагляду та громадського контролю за діяльністю системи пенсійного забезпечення;
- 8) не містить ефективних механізмів захисту прав у системі пенсійного забезпечення¹³.

Також слід зазначити, що сучасні умови змін пенсійного законодавства безпосередньо пов'язані із організацією та проведенням комплексної пенсійної реформи. Такий взаємозв'язок дозволить якісно оновити існуючу модель пенсійного забезпечення, у тому числі через мотивацію розвитку системи пенсійного страхування, солідарної системи та накопичувальної системи.

Таким чином, саме ці нормативно-правові документи і складають основу для створення сучасної пенсійної системи України як результату еволюційного перетворення інституту пенсійного забезпечення.

Отже, основні засади формування державного, регулювання та розвитку системи пенсійного страхування визначено чинною нормативною законодавчою базою. Сьогодні Уряд України приділяє значну увагу впровадженню реформи в системі пенсійного страхування, яке сьогодні

¹³ М. О. Мицай. Поняття, ознаки та система пенсійного законодавства в умовах сьогодення: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2017. № 2(16).

регулюється низкою законів та підзаконних актів. Удосконалення пенсійного законодавства є запорукою проведення комплексної та системної реформи пенсійного забезпечення, яка має бути спрямована на підвищення рівня та якості життя громадян.

1.3 Передумови та необхідність реформування вітчизняної пенсійної системи

Пенсійне забезпечення є основним елементом системи соціального захисту населення, оскільки якість життя населення значною мірою залежить від пенсійного забезпечення непрацездатних осіб та впевненості у завтрашньому дні осіб, які працюють.

У 1991 році були закладені основи до розбудови пенсійної системи, що базується на засадах страхування. На базі ПФУ була створена система акумулювання і розподілу страхових внесків, що здійснювались роботодавцями і громадянами, які спрямовувались на здійснення пенсійних виплат. Так посали зароджуватись традиційні світові принципи щодо організації пенсійного забезпечення.

Згідно концепції подальшого проведення пенсійної реформи, схваленої розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р здійснено ряд важливих для дальшого розвитку пенсійної системи перетворень, зокрема у солідарній системі¹⁴:

1. Призначення пенсій здійснюється на підставі даних системи персоніфікованого обліку;
2. Розмежовано джерела фінансування пенсійних виплат у розрізі різних пенсійних програм (між бюджетом Пенсійного фонду України та державним бюджетом);
3. Скорочено пільги із сплати страхових внесків, починаючи з травня 2009 р. проведено ряд заходів щодо сплати страхових внесків до ПФУ на рівні не меншому ніж розмір мінімального страхового внеску на кожному фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності та членами їх

¹⁴ Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схваленої розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243116452>

сімей, які є учасниками провадження підприємницької діяльності, не перебувають з ними в трудових відносинах;

4. На законодавчому рівні здійснено розмежування систем сплати податків та страхових внесків;

5. ПФУ здійснює функції з призначення і виплати пенсій і грошового забезпечення, які раніше виконували Міноборони, Держприкордонслужба, МНС, Мінтрансв'язку, Управління державної охорони, органи управління інших військових формувань, СБУ, Служба зовнішньої розвідки, МВС, Адміністрація Держспецзв'язку, ДПА, Державний департаменту з питань виконання покарань, органи судової влади;

6. У системі управління ПФУ беруть участь представники сторін так званого *«соціального діалогу»* (по три представники від профспілок та об'єднань роботодавців);

7. Установлено мінімальну пенсійну виплату *«на рівні не нижче ніж прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність»* на виконання в повному обсязі норми статті 46 Конституції України.

Разом з цим, усе ще наявні та зберігаються диспропорції пенсійного забезпечення, які зумовлені наявністю спеціальних пенсійних програм для певних категорій громадян, якими встановлено окремі умови пенсійного забезпечення. Це, зокрема, стосується порядку визначення розміру заробітної плати, з якої обчислюється розмір пенсії працівникам окремих галузей економіки; індексації розмірів цих пенсій з урахуванням коефіцієнта інфляції; підвищення розміру пенсії у зв'язку із збільшенням розміру заробітної плати.

Розмежування джерел фінансування пенсійних виплат теж не досягнуто остаточно.

Крім того, старіння населення є основною проблемою погіршення демографічної ситуації в Україні. Про це свідчить збільшення частки осіб похилого віку, що спричиняє зміну співвідношення між поколіннями. За даними перепису населення *«за період з 1959 до 2001 року співвідношення*

осіб пенсійного віку і населення працездатного віку збільшилося майже вдвічі (з 22,7 до 41,1 відсотка)». За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук: «протягом 2010–2025 років це співвідношення досягне 50 відсотків, а до 2050 року – 76 відсотків. Уже нині пенсіонери становлять майже 30 відсотків загальної чисельності населення».

Згідно Концепції подальшого проведення пенсійної реформи «кількість платників внесків на пенсійне страхування становить 15,2 млн. осіб, а чисельність пенсіонерів – 13,8 млн., тобто пересічний платник внесків фінансує 90,8 відсотка середньої пенсії, а в окремих регіонах — і більше, при цьому частка пенсійних видатків у валовому внутрішньому продукті країни вже перевищує 15 відсотків»¹⁵.

З метою послабити надалі вплив демографічного фактора на фінансовий стан солідарної пенсійної системи, недопустити зменшення розмірів пенсій, диверсифікувати джерела отримання доходів у старості Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає запровадити накопичувальну систему пенсійного страхування.

Однією з передумов її запровадження є досвід впровадження та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення.

Основними причинами повільного розвитку та невирішеними проблемами системи недержавного пенсійного забезпечення є, зокрема, такі як¹⁶:

1. Низький рівень доходу за пенсійними активами.
2. Окремі питання діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення потребують законодавчого врегулювання.

¹⁵ Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схваленої розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243116452>

¹⁶ Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схваленої розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243116452>

3. Довіра населення до недержавного пенсійного забезпечення є низькою. Це саме стосується банківської системи та інших фінансових установ.

4. Роботодавці не мають достатньої зацікавленості у фінансуванні недержавних пенсійних програм для своїх працівників.

5. Фінансова спроможність населення для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення є низькою.

6. Фінансові інструменти, які є придатними для інвестування пенсійних коштів є обмеженими, через неспівпадіння рівня розвитку ринку капіталу та потреб інституційних інвесторів.

7. Роз'яснювальна робота щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві знаходиться на низькому рівні через брак коштів на фінансування проведення такої роботи.

Таким чином, результати аналізу проведених заходів щодо реформування пенсійної системи вказують на необхідність коригування процесів подальшого проведення пенсійної реформи, врахування набутого досвіду реформування та рівня соціально-економічного розвитку країни. При цьому подальше реформування пенсійної системи може здійснюватися за такими напрямками:

1. Покращення фінансового стану ПФУ шляхом розширення бази справляння страхових внесків.

2. Забезпечення поточної, середньострокової та довгострокової стабільності пенсійної системи за впровадження поступового переходу до накопичувальних складових пенсійної системи як умови розмежування джерел доходів.

3. Модернізація національної економіки шляхом концентрації довгострокових інвестиційних ресурсів та забезпечення належного рівня заміщення заробітної плати пенсією.

Затверджена у 2009 році Концепція подальшого проведення пенсійної реформи передбачала удосконалення пенсійної системи та подальше її реформування у два етапи до 2017 року за такими основними напрямками:

1. Стабільність пенсійної системи;
2. Соціальна справедливість у солідарній пенсійній системі;
3. Ефективна, надійна система недержавного пенсійного забезпечення;
4. Зрозумілість пенсійної системи для громадян і роботодавців;
5. Громадський контроль за діяльністю ПФУ;
6. Уніфікація пенсійного законодавства.

Як бачимо, деякі питання так і залишились невирішеними.

Реформувати пенсійну систему – це один крок, а забезпечити її стабільне функціонування – другий. На нашу думку забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи вимагає:

1. Посилення платіжної дисципліни по відношенню до сплати страхових внесків;
2. Забезпечення адекватності, обґрунтованості та прийнятності рівня фіскального навантаження на фонд оплати праці;
3. Розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок *«легалізації заробітної плати»* та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття;
4. Запровадження системи запобігання збільшенню фінансового навантаження на роботодавця під час фінансування пенсій працівникам, зайнятим на підземних роботах, на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці а також на посадах, які дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугою років;
5. Вдосконалення законодавства у сферах накопичувального пенсійного забезпечення та обов'язкової накопичувальної пенсійної системи;
6. Сприяння підвищенню інвестиційної привабливості боргових зобов'язань і ліквідності акцій вітчизняних емітентів.

Окрім того, вважаємо, що посилення платіжної дисципліни щодо сплати страхових внесків убезпечить від фінансової нестабільності пенсійну систему. Відомо, що підприємство-страхувальник має обов'язок та несе відповідальність по сплаті страхових внесків та несвоєчасність сплати або сплату не в повному обсязі страхових внесків, оскільки здійснює нарахування страхових внесків на заробітну плату застрахованої особи. Якщо підприємство-страхувальник не виконує свій обов'язок щодо сплати внесків до ПФУ, то працівник є позбавленим соціального захисту та пенсійного стажу за період роботи на вказаному підприємстві. Така ситуація є неприпустимою та такою, що суперечить основним конституційним засадам в сфері соціального захисту. Як наслідок виникають судові позови. Для уникнення таких ситуацій у майбутньому при оформленні пенсії працівнику ще при працевлаштуванні необхідно погоджуватись на заробітну плату, розмір якої не може бути меншим мінімальної заробітної плати встановленої законодавством, з якої в обов'язковому порядку роботодавець зобов'язаний сплачувати єдиний соціальний внесок в розмірі 22 %.

Щодо забезпечення встановлення адекватності, обґрунтованості та прийнятності рівня фіскального навантаження на фонд оплати праці, то на нашу думку, збільшення розміру оподаткування заробітних плат не матиме впливу на роботодавців до переведення виплати зарплати у «тінь».

Вважаємо, що розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок легалізації зарплати та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття підвищить рівень соціальної захищеності громадян, адже розмір пенсії залежить від заробітної плати та страхового стажу, як періоду роботи, протягом якого щомісяця сплачено страхові внески в сумі не меншій, аніж мінімальний страховий внесок. Найпоширенішою ознакою прихованої зайнятості є оформлення працівників погодинно на 2 або 4 години при фактичній роботі 8 годин на день, звітуючи відповідно за неповний робочий день, що теж приводить до зменшення суми страхових внесків і, як наслідок, до зменшення страхового стажу працівника.

Отже, переваги легального працевлаштування є очевидними. Пенсійне законодавство побудоване таким чином, що працівник ризикує втратити право на пенсію, чи на її частину, адже при обчисленні пенсії враховується розмір зарплати, а для призначення пенсії за віком необхідно мати ще й визначений законодавством певний період страхового стажу.

Аналізуючи сучасний стан пенсійного забезпечення можна виділити основні передумови реформування солідарної пенсійної системи:

1. Чинний порядок перерахування пенсій працюючим пенсіонерам є недосконалим;
2. Застосування єдиних правил призначення пенсій є неможливим через існування диспропорцій у пенсійному забезпеченні, зумовлених збереженням спеціальних пенсійних програм для окремих категорій громадян, якими встановлено спеціальні умови пенсійного забезпечення;
3. Існування різних підходів щодо визначення розмірів надбавок і підвищень до пенсій для різних категорій осіб, які втратили працездатність, залежно від прожиткового мінімуму.

На основі результатів дослідження проблеми реформування системи недержавного пенсійного забезпечення, можна констатувати:

1. Існують обмеження інвестування пенсійних активів через макроекономічну нестабільність в державі;
2. Пенсійні активи не мають єдиного порядку оцінки, визначення розміру пенсійних накопичень у системі недержавного пенсійного забезпечення та в обов'язковій накопичувальній системі;
3. У системі накопичувальній системі відсутні єдина структура, правила та вимоги до функціонування обов'язкової і добровільної її частин;
4. Роботодавці пасивні у системі недержавного пенсійного забезпечення;
5. Відсутня система гарантування захисту коштів від ризиків їх знецінення чи втрати для учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення;

6. Населення не має довіри до системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Для вдосконалення та спрощення механізму функціонування пенсійної системи та забезпечення зрозумілості цієї системи громадянами ПФУ вживає наступні заходи:

1. Оприлюднює показники, які характеризують поточний стан пенсійної системи, та прогнози її розвитку;

2. Підвищує рівень обізнаності громадян стосовно пенсійної реформи.

Практика показує, що питання пенсійного забезпечення повинні регулюватися виключно законами. Для цього необхідна система кодифікації пенсійного законодавства, яку неможливо створити поки існують окремі законодавчі акти щодо врегулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян.

Отже, моніторинг передумов реформування пенсійної системи в Україні показав, що невирішені проблеми сучасної пенсійної системи України обумовлені демографічними факторами, зовнішніми, параметричними елементами пенсійної системи та війною.

Таким чином, усі заходи щодо реформування пенсійної системи обумовлені досягненням її довгострокової фінансової стійкості і стосуються як самої пенсійної системи, так і державного управління зовнішніми факторами впливу на пенсійну систему (політичними, демографічними, економічними, соціальними, трудовими та іншими).

Отже, розкриваючи теоретико-прикладні засади формування та розвитку пенсійної системи України можна стверджувати, що пенсійне забезпечення сучасного суспільства повинно бути надійним та стійким, що є запорукою соціальної та економічної стабільності. А пенсійна система - це складне та багатогранне явище, яке окрім сукупності відносин, повинне включати відповідні адміністративні інституції (передусім – ПФУ як цільовий позабюджетний фонд) й інші суб'єкти солідарної та накопичувальної пенсійної системи.

Фактично формування пенсійної системи в Україні починалось з окремих форм соціального забезпечення і у процесі історичного розвитку трансформувалось у систему пенсійного страхування. Повноцінне пенсійне забезпечення громадян України є одним з найбільш важливих завдань, що стоїть нині перед державою. Пенсійний фонд здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення виступає гарантом стабільності державної системи пенсійного забезпечення.

Основоположними нормативними документами, які заклали підвалини реформування системи пенсійного забезпечення в Україні а також засади державного регулювання, формування та розвитку системи пенсійного страхування були:

- Основи законодавства України *«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»*, прийняті Верховною Радою України 14 січня 1998 р.;

- Указ Президента України *«Про Основні напрями пенсійного забезпечення в Україні»* від 13.04.1998 р.;

- Закон України *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* від 09.07.2003.

Як бачимо, призначення законодавства про пенсійне забезпечення полягає у його спрямованості на досягнення ефективності, дієвості та доступності права на пенсійне забезпечення. А основні засади державного регулювання, формування та розвитку системи пенсійного страхування визначено чинною нормативною законодавчою базою. Сьогодні Уряд України приділяє велику увагу впровадженню реформи в системі пенсійного страхування, яке наразі регулюється низкою законів та підзаконних актів. Удосконалення пенсійного законодавства є запорукою проведення комплексної та системної реформи пенсійного забезпечення, метою якої є підвищення рівня та якості життя громадян.

Отже, пенсійне забезпечення є основною складовою системи соціального захисту населення, оскільки рівень якості життя населення країни багато в чому залежить від рівня пенсійного забезпечення

непрацездатних осіб, їх впевненості у завтрашньому дні осіб, та впевненості у завтрашньому дні осіб які працюють.

РОЗДІЛ 2 РЕФОРМА ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗДОБУТКІВ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НЕВИРІШЕНИХ ПРОБЛЕМ

2.1 Оцінювання здобутків основних етапів проведення реформи Пенсійної системи України

Аналіз сучасного стану проведення реформи пенсійної системи України спробуємо здійснювати в контексті аналізу чинників, що сприяють або погіршують процеси зміни пенсійної системи. Акцентуємо увагу на тому, що аналіз проведений із врахування даних станом на вересень 2024 року, без врахування наслідків збройної агресії росії. Вважаємо, що вплив війни на стратегічні плани реформ у пенсійній системі України слід робити за умов стабілізації ситуації – завершення бойових дій. В іншому випадку, існує велика ймовірність неврахування значної кількості форс-мажорних обставин. За результатами вивчення досліджень провідних експертів, таких як О. Коваль¹⁷, О. Кириленко, Б. Малиняк, можемо сформулювати систему чинників, що мають вплив як на реформування пенсійної системи, так і на її результативність.

Серед економічних чинників, які безпосередньо впливають на проведення означеної реформи, найбільш вагомими є: циклічність економічного розвитку, безробіття, рівень заробітної плати, тіньові доходи населення та інфляційні процеси. Проблема циклічності полягає в тому, що під час економічних спадів безробіття зростає, населення вдається до нестандартних форм зайнятості або самозайнятості, заробітна плата хоча і

¹⁷ Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія. Київ : НІСД, 2012. 240 с. URL:

зростає¹⁸ (з 90 грн у 2000 році до 8000 грн. у 2024 році), проте в умовах інфляції вона знецінюється. На фоні зменшення кількості пенсіонерів¹⁹ (станом на вересень 2024 кількість пенсіонерів в Україні – 10328,1 тис. осіб проти 11363,8 тис осіб на кінець 2018 року) та збільшення розмірів пенсійних виплат²⁰ (середній розмір пенсійних виплат станом на 01.10.2024 складає 5851,86 грн. проти 2576,89 у жовтні 2018 року) бюджет ПФУ залишається дотаційним. Простежимо динаміку доходів і видатків ПФУ²¹ (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Динаміка доходів і видатків Пенсійного фонду України за період 2019 р. – вересень 2024 р.

Доходи/ витрати	2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р. (січень- вересень)	
	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%
Доходи ПФУ, всього	434,8	-	452,5	-	511,8	-	620,4	-	777,3	-	621,2	-
в тому числі:												
власні надход- ження	241,7	56,6	271,8	90,1	334,2	65,3	403,6	65,1	489,0	62,9	407,3	65,6
Надход- ження з Держбюд- жету	193,1	44,4	180,7	39,9	177,6	34,7	216,8	34,9	288,3	37,1	213,9	34,3
Видатки	435,9	100,3	479,3	105,9	520,9	101,8	590,0	95,4	746,3	96,0	607,8	97,8

Динаміка доходів і видатків ПФУ свідчить про дотаційність бюджету пенсійного фонду. Хоча спостерігається позитивна динаміка зменшення надходжень з Держбюджету з 44,4% у 2019 році до 34,3% у вересні 2024 році.

Т.Е. Городецька трактує тіньові доходи як «доходи населення, що формуються у процесі тіньової діяльності некримінального характеру».

¹⁸ Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2024 рр.

<https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

¹⁹ Статистика ПФУ. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL:

<https://www.pfu.gov.ua/statystyka/>

²⁰ Дані ПФУ про середній розмір пенсійної виплати. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>

²¹ Видатки та доходи ПФУ. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/>

Масштаби приховування заробітної плати в Україні на сьогодні є основним фактором нестачі власних коштів страхових внесків у бюджеті Пенсійного фонду України. Неофіційна економічна діяльність, яка спочатку розглядалася як відзнака відсталості країн «третього світу», тепер розглядається як певна модель господарювання, що має свою специфіку в різних країнах.

За розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 % більше за показник 2020 року²². За офіційними даними Державної служби статистики України, *«протягом першого півріччя 2021 року кількість зайнятого населення, яке працювало у тіньовому секторі, становило 4,3 мільйони осіб, або 26,4% від загальної кількості зайнятого населення (у 2020 році - 25,1%)»*²³. Доходи таких роботодавців та працівників не обкладаються податками і не підлягають обов'язковим внескам до ПФУ, і це становить пряму загрозу фінансовій стабільності фонду та держави в цілому.

На тлі загострення проблеми дефіциту кадрів, сьогодні на ринку праці України зберігається досить високий рівень безробіття, у тому числі структурного, що насамперед пов'язано зі стрімкими географічними та структурними змінами ринку праці та недостатнім рівнем адаптивності робочої сили. Згідно з оцінками дослідницької агенції *«Info Sapiens»*²⁴, показник безробіття протягом I півріччя 2024 р. коливався в межах 20,9% – 13,1 %. Його значення (попри те, що в червні досягнуто найнижчого рівня з початку повномасштабної війни – 13,1%) залишається високим і позитивної стійкої закономірності щодо його зміни не спостерігають.

Проблема низького рівня офіційного працевлаштування молоді залишається актуальною: серед шукачів роботи в червні 2024 р. 35%

²² Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році.

URL:<https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

²³ Міністерство економіки України. Тіньова економіка Загальні тенденції. URL:[file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_%202021_%D0%A2%D0%95%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_%202021_%D0%A2%D0%95%20(1).pdf)

²⁴ Центр економічної стратегії. Трекер економіки України під час війни. URL:<https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>

становили особи віком до 25 років та 24 % – віком 25–34 роки. Водночас упродовж півріччя зросла частка безробітної молоді віком до 25 років²⁵.

Згідно з оцінками Національного банку України²⁶, «чисельність працездатного населення у віковій групі 15–70 років на початок 2024 р. зменшилася на понад чверть проти 2021 р. Майже половина цього скорочення відбулася через зовнішніх мігрантів, що не працюють дистанційно (під час оцінки враховано дослідження ЦЕС щодо частки зовнішніх мігрантів, які працюють дистанційно, – 2023 р. вона становила 8–10%). За даними НБУ, близько 40% від скорочення робочої сили 2023 р. проти 2021 р. відбулося через демографічні втрати й окупацію, а також перехід до економічно неактивного населення – через імовірні труднощі з пошуком роботи для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), необхідність догляду за іншими членами родини, збільшення кількості пенсіонерів, брак навичок, зажаданих на ринку праці».

Слід зауважити, що на першому етапі (2004-2011 рр.) нормативно-правове поле доповнене наступними законами:

1. 09.07.2003 Верховною Радою України прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
2. 8 липня 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».
3. З 2003 року внесено ряд змін до 22 законодавчих актів, у тому числі Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про прокуратуру», «Про пенсійне

²⁵ Національний інститут стратегічних досліджень. Основні характеристики ринку праці в Україні у першому півріччі 2024 року. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>

²⁶ Інфляційний звіт. Квітень 2024 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf

забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про судоустрій і статус суддів» та інших.

Ще одним аспектом оцінки проведення пенсійної реформи є демографічний. На фоні надвисоких рівнів смертності та високої міграції, в Україні зафіксовано високі темпи скорочення населення та його старіння.

За даними ООН за 2022 рік і Держприкордонслужби за 2023-2024 роки «від початку повномасштабного вторгнення з України виїхало 34,39 млн. українців та в'їхало 30,91 млн. (станом на 31 травня 2024 року). Таким чином, за кордоном перебуває 3,48 млн. українців, які виїхали і не повернулися. Крім того, кількість українців, які виїхали через росію в країни Європи, згідно з опитуваннями Центру економічної стратегії становить 7,4 відсотка, тобто 0,26 мільйона. Відповідно до звітів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1,2 млн. українців депортовані або добровільно виїхали на міжнародно визнану територію росії та Республіки Білорусь. Відповідно загальна кількість українців, які перебувають за кордоном, становить 5 млн. осіб. Також на територію росії незаконно вивезено щонайменше 19,5 тис. дітей»²⁷.

Відомо, що серед осіб, які були вимушені виїхати з України через збройну агресію, значна частина припадає на дітей та підлітків. Їх неповернення стане причиною непоправних демографічних втрат та зниження демографічного потенціалу нашої держави.

В результаті сьогодні один платник єдиного соціального внеску (ЄСВ), який є основним джерелом фінансування утримує одного пенсіонера. І причина тут не лише демографічна, але й та, що неформальна зайнятість

²⁷ СТРАТЕГІЯ демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р

залишається високою, а тому за відповідних працівників не сплачують ЄСВ²⁸.

Отже, за результатами аналізу аспектів проведення реформування пенсійної системи можемо визначити такі, які можуть уповільнити її хід, зокрема:

1. Зменшення кількості населення через депопуляцію (наразі на одного новонародженого громадянина припадає троє померлих. Це співвідношення є одним з ключових показників демографічної кризи²⁹) та великомасштабна трудова міграція, що має тенденцію переходу у постійну, тимчасова окупація частини територій країни, нові виклики і загрози, які обумовлені збройною агресією;

2. Погіршення стану здоров'я населення змусило уряд схвалити *Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року*³⁰;

3. Ріст кількості осіб з інвалідністю, в тому числі дітей з інвалідністю, які потребують комплексної реабілітації та всебічної підтримки;

4. Високий рівень передчасної смерті, передусім серед чоловіків;

5. Незаконний вивіз громадян за кордон тощо.

За результатами проведених досліджень період реформування пенсійної системи в Україні умовно можна поділити на три основні етапи, які характеризуються якісними змінами щодо пенсійного віку, розміру пенсії, бази для розрахунку пенсії, індексації та перерахунку пенсії, тощо.

²⁸ Проєкт Good Governance Fund "Економічний хаб: зміцнення макроекономічної стабільності через надійне управління державними фінансами.

²⁹Смертність в Україні втричі перевищує народжуваність у 2024 році. Аналітика. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6>

³⁰ СТРАТЕГІЯ демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/66f/c43/106/66fc4310689bb131307545.pdf>

Ключові аспекти реформування пенсійної системи в Україні представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 - Етапи формування пенсійної системи в Україні

Показник	2004-2011 рр.	2011-2017 рр.	2017 р. - сьогодення
1	2	3	4
Пенсійний вік, роки	Чоловіки – 60 Жінки – 55	Чоловіки і жінки – 60	Чоловіки і жінки – 60, 63, 65
Страховий стаж, роки	Мінімальний період сплати страхових внесків для отримання права на пенсію за віком:		
	5 років	15 років	25 років
	Мінімальний період сплати страхових внесків для отримання мінімальної пенсії за віком:		Поетапне збільшення до 2028 року страхового стажу до 35 років
Жінки – 20 Чоловіки – 25	Жінки – 30 Чоловіки – 35		
Мінімальна пенсія	Закладено у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Додатково нараховувалось 2,5% від мінімальної пенсії за кожні 6 місяців більш пізнього виходу на пенсію. 1% за кожний рік сплати внесків понад 20 і 25 років.	Закладено у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Додатково нараховувався 1% від мінімальної пенсії за кожний рік сплати внесків понад 30 і 35 років.	З 01.01.2018 в розмірі 40% мінімальної заробітної плати, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність
Максимальна пенсія	Обмежень немає	10 розмірів прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. З 01.01.2016 – 10740 грн.	10 розмірів прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. Тимчасово до 31.12.2017 – 10740 грн.
Розмір внесків до солідарної системи (до ПФУ)	Роботодавець сплачував 33,2% у вигляді пенсійних внесків за свого працівника до ПФУ. Працівник сплачував 2% від своєї заробітної плати до ПФУ.	Роботодавець сплачував певний відсоток (від 36,76% для I класу професійного ризику виробництва до 49,7% для 67 класу професійного ризику виробництва).	Роботодавець сплачував 22% у вигляді пенсійних внесків за свого працівника до ПФУ.
Заробітна плата для розрахунку пенсії	- визначалась з урахуванням середньої заробітної плати за останній рік перед виходом на пенсію - обчислювалась із заробітної плати за будь-які 60 місяців до 01.07.2020 та за весь період сплати внесків	- визначалась з урахуванням середньої заробітної плати за останні 3 роки перед виходом на пенсію - обчислювалась із заробітної плати за даними системи персоніфікованого обліку починаючи з	Враховувалась заробітна плата за весь період страхового стажу починаючи з 01.07.2020.

	після 01.07.2000	01.07.2020	
Продовження таблиці 2.1			
1	2	3	4
Заробітна плата для розрахунку пенсії	- враховувалась заробітна плата у межах 15 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб	та зберігалось право надавати довідку про заробітну плату за будь-які 60 місяців до 01.07.2020 - враховувалась заробітна плата у межах 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб	За бажанням пенсіонера, або в разі якщо страховий стаж починаючи з 01.04.2020 становив менше 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 30.06.2020 незалежно від перерв
Одноразова виплата	Не передбачено	10 місячних пенсій працівникам бюджетної сфери	Не передбачено
Індексація пенсії	Здійснювалась щороку не менше ніж на 20% зростання реальної середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком у разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність	Здійснювалась щороку не менше ніж на 20% зростання реальної середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком у разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність але не менше зростання рівня інфляції за минулий рік	Щороку на коефіцієнт, що відповідає 50% показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50% зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні за 3 календарні роки
Перерахунок пенсії	Кожні 2 роки з урахуванням страхового стажу після призначення пенсії, якщо застрахована особа після призначення пенсії продовжує працювати	Кожні 2 роки у разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсіонерам, які працюють – після звільнення з роботи або припинення діяльності, пов'язаної з отриманням доходу	Щороку повинен і проводиться перерахунок раніше призначених пенсій шляхом врахування збільшення показників середньої заробітної плати в Україні
Працюючі пенсіонери	Ці разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб пенсія нараховувалась незалежно від факту роботи	Ці разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб пенсія перераховувалась після звільнення з роботи. Пенсіонери, які отримували більше 4134,00 грн у 2016 р. й до 01.10.2017 сплачували податок у	Для працюючих пенсіонерів скасували 15% податок

		розмірі 15%	
--	--	-------------	--

Як видно з табл. 2.2 перший етап (2004-2011 рр.) характеризується впровадженням Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та відповідно до переорієнтації пенсійної системи з переважно розподільчого принципу на страховий принцип. Даний етап показав, що фінансовими ресурсами державної солідарної системи неможливо вирішити проблему достойного пенсійного забезпечення громадян. Саме на цьому етапі поставлене завдання переходу до нової моделі пенсійної системи – трирівневої: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи, розвитку добровільної недержавної накопичувальної системи.

Таким чином, результатом першого етапу пенсійної реформи було створення організаційно-правових та економічних засад пенсійної реформи і реформування солідарної системи. Крім того, впродовж цього етапу у солідарній системі було зроблено важливі кроки до посилення фінансової стійкості, зокрема:

1) запроваджено персоніфікацію обліку та контроль фактичної сплати внесків при визначенні страхового стажу (щомісяця потрібно сплатити суму, не меншу за мінімальний внесок);

2) визначено нову пенсійну формулу, яка крім тривалості стажу враховує заробіток людини протягом усього трудового періоду (обраховується помісячно по відношенню до середнього по країні), скоригований на зарплатну базу нарахування пенсії;

3) уточнено розмежування пенсійних програм за джерелами фінансування на страхові, які фінансуються з власних надходжень Пенсійного фонду, та такі, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів³¹.

³¹ Лідія Ткаченко. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні Січень 2018 р. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf>

Але ці кроки не принесли бажаного результату через активне застосування пенсійної політики в електоральних цілях. Наслідком цього були майже щорічні парламентські або президентські вибори, які супроводжувались прийняттям законів або постанов щодо підвищення пенсійних виплат чи гарантій. Зрештою усім громадянам було гарантовано призначення та виплату мінімальної пенсії в розмірі, не нижчому за прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (визначає розмір мінімальної пенсії за віком) незалежно від наявності та тривалості страхового стажу. З одного боку, літні люди були убезпечені від злиденності, а з іншого такий крок знищив мотивацію до участі громадян в пенсійному страхуванні. Внаслідок цього диференціація розмірів пенсійних виплат була знівельована з наступною фіксацією на рівні, наближеному до мінімального, а підвищення прожиткового мінімуму стало основним механізмом індексації призначених пенсій.

Другий етап реформування пенсійної системи (2011-2017 рр., табл. 2.1) починається з прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»³², яким було внесено зміни стосовно: пенсійного віку, страхового стажу, визначення заробітку, перерахунку та виплати пенсій, зниження відсотку під час обчислення «спеціальних» пенсій від заробітної плати, поступового запровадження обов'язкової накопичувальної системи.

Окрім того, впродовж другого етапу пенсійної реформи з метою стимулювати населення до збільшення тривалості трудового періоду відбулись істотні параметричні зміни у солідарній системі (табл. 2.1), зокрема:

1) розпочато поступове підвищення пенсійного віку для жінок залежно від дати народження з кроком «півроку на рік»;

³² Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Верховна Рада України; Закон від 08.07.2011 № 3668-VI

2) підвищено вимоги до стажу, який враховується для призначення страхових пенсій: мінімальний стаж збільшився з 5 до 15 років, пенсії за віком призначаються у розмірі, не нижчому за мінімальну пенсію при наявності страхового стажу 20 д- 30 років для жінок та 25 - 35 років для чоловіків;

3) введено більш гнучку систему нарахування бонусів за продовження трудової діяльності і відтермінування виходу на пенсію та внесені істотні обмеження індексації виплат пенсіонерам, які працюють.

Саме на другий етап пенсійної реформи припала гостра економічна криза, яка підсилилась військово-політичною ситуацією у 2014 році, що спонукало до введення режиму жорсткої економії та консолідації соціальних видатків. З огляду на це у пенсійній системі значна кількість заходів була сфокусована на обмеженні можливостей раннього виходу на пенсію, зокрема:

1) скасовано дострокові пенсії для безробітних. Це обмеження стосувалось осіб, які були зареєстровані в Державній службі зайнятості і яким залишилося не більше 1,5 року з моменту звільнення до досягнення пенсійного віку;

2) істотно скорочено перелік виробництв, професій, посад, робота на яких давала право на вихід на пенсію за віком на пільгових умовах;

3) розпочато поступове підвищення пенсійного віку та/або загального страхового стажу, необхідного для раннього виходу на пенсію за віком на 5 років;

4) встановлено обмеження мінімального віку та розпочато поступове підвищення професійного страхового стажу, який необхідний для виходу на пенсію за вислугою років на 5 років.

Отже, вжиті протягом другого періоду формування пенсійної системи заходи були спрямовані на її адаптацію до складних економічних і демографічних умов та на зменшення навантаження на солідарну систему шляхом стимулювання продовження трудового періоду.

Третій етап (2017 рік до сьогодні) пенсійної реформи розпочинається з прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій»³³. Ці зміни стосуються:

- осучаснення пенсій (перерахунок здійснюється відповідно до зростання розміру середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески;
- встановлення вимог до величини страхового стажу;
- скасування особливих умов виходу на пенсію та оподаткування пенсій;
- збільшення розміру мінімальної пенсії.

Аналіз вищезазначених змін, дозволяє стверджувати, що вони, фактично, не вплинули на можливість вирішення принципових проблем пенсійної системи, якими стали забезпечення надходжень та подолання дефіциту ПФУ. Наслідком цих невирішених проблем є не забезпечення фінансування повноти виплат, навіть за умов значного скорочення кількості одержувачів пенсій через поступове підвищення мінімального розміру страхового стажу до 35 років. Раніше, щоб піти на пенсію за віком в 60 років, вистачало 15 років страхового стажу. З 2018 року ця умова змінена і необхідно мати 25 років. У 2022-му році страховий стаж повинен складати 29 років, а з 2028 року – 35 років.

Поступове введення нового виду доплат розпочалось з 2020 року: з квітня 2020 року щомісячна доплата складала 500 грн для пенсіонерів старших 80 років. З жовтня 2021 року - 400 грн для пенсіонерів віком 75-79 років. З жовтня 2022 року - 300 грн для пенсіонерів віком 70 - 74 роки.

У 2021 році парламент прийняв Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі», який стосувався поступового переходу від паперових до

³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 № 2148-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №№ 40–41.

електронних трудових книжок³⁴. Стали доступними електронні сервіси для оформлення і перерахунку пенсій. Завдяки функціонуванню додатку «Дія» та порталу електронних послуг ПФУ стало можливим отримати відомості з реєстру застрахованих осіб.

Отже, на основі проведеного аналізу можна констатувати, що основними змінами третього етапу проведення реформи пенсійної системи можна вважати такі:

Позитивні зміни:

1. Зарахування до страхового стажу здійснення підприємницької діяльності (спрощеної системи оподаткування) та періоду проходження строкової військової служби (до 31 грудня 2017 р. включно).

2. Можливість купити кілька років страхового стажу (так званий «додатковий» стаж), але не більше п'яти років. Вартість одного року стажу обчислюється із розрахунку 22% ставки ЄСВ від мінімальної заробітної плати.

Несприятливі зміни реформування:

1. Виключення зі страхового стажу: періоду перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами (з 1 січня 2004 р. по 30 червня 2013 р. включно); періоду перебування у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку (з 1 січня 2004 р. до моменту введення сплати страхових внесків для жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку); період навчання у вищих навчальних закладах за денною формою навчання на умовах державного замовлення, навчання в аспірантурі і докторантурі (з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2017 р. включно). Такі зміни пенсійного законодавства призведуть до зменшення страхового стажу, особливо жінок, у них може «випасти» більше півтора десятка років.

³⁴ Закон України від 05 лютого 2021 року № 1217-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text>

2. Підвищення пенсійного віку в сукупності із необхідним страховим стажем у 35 років не вирішує проблему дефіциту ПФУ і за прогнозами аналітиків, у 2028 році 55% 60-літніх людей зможуть накопичити необхідний страховий стаж у 35 років, що дає право виходу на пенсію. Решта населення претендує на вихід на пенсію у віці 63 - 65 років.

3. Працюючим пенсіонерам зменшено розмір пенсії, а дефіцит бюджету Пенсійного фонду зріс і, як наслідок, збільшилась залежність ПФУ від державного бюджету. Крім цього, збільшення пенсійного віку має наслідком дожиття до пенсійної віку меншої кількості громадян. В результаті збільшується практика судових спорів ПФУ за позовами пенсіонерів щодо перерахунку пенсій.

Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що більшість змін, які відбулися в пенсійній системі України, в результаті проведення реформи, були «точковими» і не мали системного характеру, а отже не змогли змінити її «ключові» параметри.

2.2.....К

Критичний аналіз результатів пенсійної реформи в Україні та оцінювання ключових проблем проведення завершального її етапу

Як уже зазначалося раніше, метою пенсійної реформи є забезпечення справедливості у процесі визначенні пенсійних виплат – і теперішніх, і майбутніх; модернізація пенсійної системи; підвищення соціальних стандартів. При цьому, невід’ємною частиною пенсійного реформування є використання сучасних управлінських та інформаційних технологій, а також єдиних стандартів якості обслуговування громадян.

У 2020 році Кабінет міністрів України анонсував очікувані результати та показники пенсійної реформи в Україні³⁵:

³⁵ Урядовий портал. План пріоритетних дій Уряду на 2020 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma>

1. Досягнення витрат на здійснення пенсійного забезпечення на рівні 12% валового внутрішнього продукту та забезпечення мінімального рівня пенсійного забезпечення на рівні 40% від отриманого заробітку.

2. Щорічний перерахунок пенсій.

3. Залучення 132 тисяч працюючих до накопичувальної системи обов'язкового професійного пенсійного забезпечення.

Пенсійна система України зазнає змін, продовжується робота над вдосконаленням її нормативного забезпечення задля забезпечення завершення розпочатої у 2004 році пенсійної реформи. Зокрема, триває робота над впровадженням її завершального етапу - впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування та розвиток добровільної системи недержавного пенсійного забезпечення.

За довготривалий період реформування пенсійної системи Україна вдалося досягнути таких результатів:

1. В межах третього етапу введено обов'язкову щорічну індексацію пенсій, у тому числі державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, журналістів, та запроваджено справедливий механізм нарахування виплат пенсіонерам.

Завдяки індексації для понад 10 млн громадян з 1 березня пенсії підвищились на 8 відсотків. За урядовими прогнозами *«у середньому після індексації пенсії зросли на 322 грн. Середня пенсія в країні зросла з 5 395 грн до 5 717 грн»*³⁶.

Незважаючи на військовий стан, у 2024 році вже двічі індексувався найнижчий розмір пенсії – чого не робили раніше, до початку повномасштабної війни.

Відповідно до прийнятої постанови КМУ, за даними ПФУ *«1 березня проіндексовано пенсії 9,5 млн цивільних пенсіонерів, яким пенсію призначено на загальних підставах. Друга категорія - 596 тисяч пенсіонерів силових*

³⁶Статистика ПФУ. Офіційний сайт пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/>

відомств, третя – 97,8 тисяч осіб, які отримують пенсію по інвалідності, що настала в результаті каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Пенсіонери силових відомств, яким призначались пенсії за законом №2262 «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», зокрема військовослужбовці (за виключенням строкової служби) рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу з органів внутрішніх справ, Національної поліції, посадовці начальницького складу в Національному антикорупційному бюро України, Служби судової охорони та державної пожежної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції, Бюро економічної безпеки, Державної кримінально-виконавчої служби України.

Також, за даними ПФУ, «з 1 березня проіндексовано на 8 відсотків пенсії 20,8 тисячам науковців, державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування. Минулого року таку доплату вони отримували з 1 липня».

ПФУ інформує, що як і раніше, з 1 квітня відбувся автоматичний перерахунок пенсій для працюючих пенсіонерів. На сьогодні це, за даними Мінсоцполітики, 654 тисячі осіб. Таке підвищення вже враховує внесені зміни до страхового стажу, за умови, що від попереднього перерахунку минуло 2 повних роки.

Законом України від 2021 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення пенсій» передбачена щорічна (опосередкована) індексація пенсій, яким затверджено «показник збільшення розміру пенсій, обчисленого від розміру заробітної плати та величини страхового стажу кожного пенсіонера на рівні 11%, що відповідає показнику 50% зростання споживчих цін за попередній рік та 50% показника зростання середньої заробітної плати (доходу), з якої сплачено страхові внески, за три

календарні роки, що передують попередньому року до того, в якому проводять збільшення».

Аналіз вказаних вище заходів уряду з проведення реформи пенсійної системи вказує на їх не системний характер. Цілком очевидно, що індексація покращує матеріальний стан пенсіонерів. Однак будь-яке підвищення залежить від того, як надходять кошти ПФУ. На жаль, небагато отримують додатково ті, у кого низький розмір пенсії. Для тих, у кого більший, – щомісяця близько 10 відсотків вже є суттєвими показником.

Усі зазначені заходи стали підґрунтям для проведення підготовчої стадії для запровадження завершального етапу пенсійної реформи, запланованого на 2025 рік. Завершальний етап пенсійної реформи стосуватиметься реформування солідарних пенсій, запровадження обов'язкової накопичувальної пенсії та застосування нової формули розрахунку пенсії. З 2025 року пенсії в Україні можуть нараховувати повному, оскільки Кабінет міністрів України планує впровадження накопичувального пенсійного забезпечення.

Щодо функціонування недержавних пенсійних фондів, які є третім рівнем пенсійної системи, то в основу їх діяльності покладено засади добровільної участі працюючих громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбаченому законодавством.

Відповідно до Закону України *«Про недержавне пенсійне забезпечення»*³⁷ воно *«здійснюється недержавними пенсійними фондами, компаніями зі страхування життя та банківськими установами, які мають право на відкриття пенсійних депозитних рахунків для здійснення індивідуальних пенсійних запозичень»*³⁸.

³⁷ Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. за № 1057-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

³⁸ І. В. Фисун, Л. М. Яремченко, О. В. Яріш Фактори розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні: математичне обґрунтування. За редакцією Фисун І. В. Науковий

Реалізація недержавного пенсійного забезпечення передбачає укладання контракту (договору) між пенсійним фондом і його власником. Гроші накопичуються на рахунку недержавного пенсійного фонду, який має право їх інвестувати і з часом виплачувати у формі додаткових пенсій. Таким чином, всі учасники недержавного пенсійного фонду матимуть можливість забезпечити собі гідні умови життя на пенсії. Така система заохочує працююче населення до участі у недержавних пенсійних фондах.

Станом на 1 квітня 2024 року в Україні зареєстровано 10,2 млн. пенсіонерів, а середня пенсія становить 5743 грн. При цьому 26,8% пенсіонерів отримують виплати до 3 000 грн. Ще 17,3% - від 3 001 грн. до 4000 грн. Лише 12,1% отримують пенсію більше 10 000 грн³⁹.

Наступним, завершальним етапом реформування пенсійної системи є впровадження системи накопичувального пенсійного забезпечення. Ця система дасть змогу урізноманітнити джерела пенсійного забезпечення громадян і збільшити розмір пенсійних виплат.

Українська пенсійна реформа безперервно стикається з тими чи іншими перешкодами. Міністерство фінансів України констатує той факт, що відкриття накопичувальних рахунків для всіх українців призведе до зменшення обсягів фінансування ПФУ або збільшення податків, або пошук коштів з альтернативних джерел.

При теперішній ситуації з 2025 року розміри пенсій щороку будуть зменшуватись по відношенню до розміру середньої заробітної плати. На думку окремих експертів, нинішня молодь навряд чи матиме пенсію, що виплачується в рамках солідарної системи. Національна пенсійна система базується не на заощадженнях українців, які вийшли на пенсію, а на соціальних внесках працюючих громадян. І підтримувати баланс такої пенсійної системи щороку важче.

вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. Вип. 24(2). – С. 109–113.

³⁹ Адміністратор пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку». Офіційний сайт пенсійного фонду України. URL: <https://npf.com.ua/>

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено формування в складі пенсійної системи України накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного страхування, яка базується на засадах добровільної участі⁴⁰. Старт накопичувального рівня планувався на 2007 рік, потім на 2019 рік, тепер – після завершення повномасштабної війни.

При запровадженні накопичувального рівня пенсійної системи, оскільки система є обов'язковою, то необхідно забезпечити надійний та ефективний спосіб накопичень для таких осіб. Вважаємо, що створення накопичувального фонду повинно відбуватись під патронатом держави з одночасним забезпеченням незалежності та неупередженості його керівного органу та залученням ринкових інституцій для ефективного управління активами.

Для громадянина накопичувальний фонд – це свого роду інвестиція, яка має приносити дивіденд. І у кожного вкладника (залежно від його віку і терміну виходу на пенсію) свій інтерес.

Крім цього, накопичувальний рівень передбачає ще й приріст фінансових ресурсів, оскільки на них будуть нараховуватися відсотки.

Згідно ст. 78 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» накопичувальний фонд – це «цільовий позабюджетний фонд, який зосереджує страхові внески застрахованих осіб, які обліковуються на пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Активи доходів повинні використовуватись для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам».

За даними Міністерства соціальної політики, «лише 9% (1млн) всіх застрахованих осіб користуються добровільними накопичувальними пенсіями». Для того, щоб накопичувальна система могла працювати

⁴⁰ Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. за № 1057-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

ефективно, необхідно визначити хто і скільки відсотків платить із заробітку. Науковці у галузі економісти стверджують, що для успішного запровадження накопичувальної системи у країні повинен бути ринок, куди можна інвестувати пенсійні кошти.

Законодавчо передбачається створення Пенсійного казначейства, яке буде юридичною особою публічного права. Передбачається, що система накопичувального пенсійного страхування повинна забезпечувати національну економіку фінансовими ресурсами.

В перспективі накопичувальне пенсійне страхування зможе забезпечити національну економіку фінансовими ресурсами в достатніх обсягах. Накопичувальний елемент пенсійної системи викличе зацікавленість у працюючих громадян та їхніх роботодавців щодо сплати пенсійних внесків, зменшить податковий тиск на роботодавця, сформує потужний інвестиційний ресурс для зростання національної економіки та ефективного управління системою пенсійного забезпечення⁴¹.

Формування накопичувальної системи має на меті стати ефективним засобом мінімізації впливу старіння населення на пенсійну систему в цілому. Немає однозначності серед науковців щодо участі працюючих у накопичувальному рівні: одні вважають, що це вік 25 років, інші 39 - 40 років. Науковці є одностайними в тому, що необхідно враховувати такі аспекти, як забезпечення фінансової стабільності ПФУ; наявність відповідного часового проміжку для здійснення накопичень, спроможність фінансового ринку поглинути накопичену суму пенсійних надходжень.

За результатами введення накопичувальної системи, яка утворюється як доповнення до солідарної українці будуть мати можливість отримувати дві пенсії. За оцінками Національної комісії з цінних паперів та фондового

⁴¹ Бурденюк С. В. Перспективи розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в Україні / С. В. Бурденюк // Інноваційна економіка. – 2020. – № 5-6 (84). – С. 142–147.

ринку економічний ефект від запровадження накопичувальної системи складе 477 млрд грн. до 2030 року⁴².

Отже, вважаємо, що формування накопичувальної системи стане ефективним засобом зменшення впливу старіння населення на пенсійну систему, пенсійні накопичення стають важливим інвестиційним ресурсом для держави. І, зрештою, практичне впровадження накопичувальної складової реформи сприятиме функціонуванню пенсійної системи загалом.

Мінсоцполітики підготувало законопроект *«Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення»*⁴³, яким запропоновано впровадити обов'язковий платіж до державного або недержавних пенсійних фондів і для працівників, і для роботодавців.

Проекто передбачає зменшення ставки Єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом першого року запровадження накопичувальної системи в межах 22 - 17%, протягом другого року - до 16%, протягом третього року і всі наступні роки - до 15%.

Будуть розрізняти обов'язковий і додатковий накопичувальний внесок. Обов'язковий накопичувальний внесок для працівників буде встановлений у розмірі 1% від бази нарахування накопичувального внеску протягом першого року починаючи з дати початку сплати накопичувальних внесків, у розмірі 2% - протягом другого року, у розмірі 3% - протягом третього і усіх наступних років. Додатковий накопичувальний внесок для працівників буде встановлений у розмірі 1% від бази нарахування протягом першого року, у розмірі 2% - протягом другого року, у розмірі 3% - протягом третього і всіх наступних років. Додатковий внесок не є обов'язковим, працівник може відмовитися від його сплати, або в будь який час поновити його сплату на основі заяви роботодавцю.

⁴²Економічний ефекти від накопичувальної системи. Національна комісія з цінних паперів та фінансового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/>

⁴³Проект Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення № 9212 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794

Окрім платежів працівника передбачено ще платежі роботодавця: обов'язковий і додатковий. Обов'язковий накопичувальний внесок для роботодавців буде встановлений у розмірі 1% від бази нарахування накопичувального внеску протягом першого року сплати, у розмірі 2% - протягом другого року, у розмірі 3% - протягом третього і всіх наступних років. Починаючи з четвертого року сплати накопичувального внеску роботодавці зможуть виокремити частину єдиного соціального внеску на накопичувальний внесок у розмірі накопичувального внеску, але тільки у тому випадку коли працівник сплачує додатковий внесок з власних доходів. Якщо працівник відмовляється від сплати додаткового накопичувального внеску, в такому випадку роботодавець не виокремлює накопичувальний внесок з єдиного соціального внеску. Це стосується і самозайнятих осіб.

Сплата роботодавцями та самозайнятими особами накопичувального внеску здійснюється одночасно зі сплатою єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. За несплату чи неперерахування чи несвоєчасну сплату чи несвоєчасне перерахування єдиного та накопичувального внесків передбачається штраф у розмірі 20% своєчасно не сплачених сум. Базою нарахування накопичувального внеску є сума нарахованої заробітної плати працівника (включаючи всі види виплат: основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати).

При цьому накопичувальний внесок не входить до системи оподаткування. Учасник накопичувальної системи повинен обрати установу накопичувального пенсійного забезпечення на рахунки якої будуть перераховуватися сплачені ним особисто або на його користь роботодавцем накопичувальні внески. З обраною установою укладається договір (пенсійний контракт), якою буде Державний пенсійний фонд. Крім цього передбачається створення Державного накопичувального пенсійного фонду, який буде установою накопичувального пенсійного забезпечення для тих

осіб, які не визначились з вибором такої установи, та для тих осіб які свідомо обрали цю установу.

Таким чином, у запроваджені накопичувального рівня пенсійної системи зацікавлені як держава так і громадяни, оскільки сучасний стан національної пенсійної системи не в змозі повною мірою задовільнити потреби пенсіонерів. Як показала практика, солідарна пенсійна система не спроможна гарантувати громадянам забезпечення навіть їх поточних потреб.

Нагромадження, які утворюються завдяки накопичувальній системі зможуть стати інвестиційними ресурсами, яких зараз не вистачає економіці України. Разом з цим система недержавного пенсійного забезпечення, як третій рівень реформи, це тривалий процес, який потребує ретельної підготовки і тому розвивається повільно.

Таким чином, пенсійна реформа не є підвищенням пенсійного віку та страхового стажу, а є корекцією пенсійного віку, зміною порядку та методів розрахунку стажу, заробітної плати та інших параметрів. Це параметри, які необхідно змінювати, оскільки солідарна система, яка є лише однією із ланок всієї пенсійної системи, уже не в змозі самостійно забезпечити достойні пенсії ні нинішнім ні прийдешнім поколінням українців.

Отже, «пенсійна реформа – це корінна зміна самої системи, інноваційний перехід від нинішньої солідарної пенсійної системи до моделі пенсійного забезпечення на основі індивідуальних пенсійних рахунків громадян». В такій пенсійній системі громадяни зможуть отримувати не одну, а декілька видів пенсій, а їхній сукупний розмір безпосередньо буде залежати від тієї суми коштів, які накопичені на власних пенсійних рахунках кожного з рівнів пенсійної системи протягом сукупного періоду трудової діяльності.

Усі суб'єкти пенсійної системи мають чітко усвідомлювати її можливості. Саме реальні та усвідомлені очікування мають формувати основу суспільного договору між державою, яка пропонує накопичувальну систему, та громадянами.

Вважаємо, що впровадження другого рівня пенсійної системи, накопичувального, вимагає тривалої і ґрунтовної підготовки: на рівні нормативного забезпечення, обумовлення умов для функціонування провайдерів, які будуть надавати послуги та створення інфраструктури накопичувального фонду. Накопичувальна система стикнеться з ризиком недовіри. Щоб подолати цей ризик вкладник повинен мати гарантії у виплаті очікуваного розміру накопичень з боку держави, провайдерів чи централізованих інституцій.

Крім цього, урядом визначені чіткі завдання переходу до нової моделі пенсійної системи – трирівневої: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи, розвитку добровільної недержавної накопичувальної системи.

Також внесено зміни щодо пенсійного віку, величини страхового стажу, порядку визначення заробітку, перерахунку та виплати пенсій, зменшення відсотку під час обчислення «спеціальних» пенсій до 80% від заробітної плати, поступове запровадження обов'язкової накопичувальної системи.

Внесені зміни до законодавчих актів забезпечили осучаснення пенсій, а саме їх перерахунок з урахуванням росту середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески, встановити вимоги щодо величини необхідного страхового стажу, скасувати особливі умови виходу на пенсію та оподаткування пенсій, збільшити розмір мінімальної пенсії.

Позитивними є зміни щодо зарахування до величини страхового стажу ведення підприємницької діяльності та проходження військової служби. Ще однією зміною є можливість купити додатковий страховий стаж, але не більше п'яти років.

Доцільно зауважити, що індексація пенсії, звичайно, покращує матеріальний стан пенсіонерів, але небагато отримують додатково ті, у кого низький розмір пенсії.

Щодо функціонування недержавних пенсійних фондів, то станом на 1 квітня 2024 року в Україні зареєстровано 10,2 млн. пенсіонерів, а середня пенсія становить 5743 грн. При цьому 26,8% пенсіонерів отримують виплати до 3 000 грн. Ще 17,3% - від 3 001 грн. до 4000 грн. Лише 12,1% отримують пенсію більше 10 000 грн⁴⁴.

Отже, уряд вживає заходів щодо впровадження пенсійної реформи 2025, яка є її завершальним етапом і буде передбачати функціонування трьох систем у якості структурних елементів пенсійного забезпечення⁴⁵:

1. **Обов'язкову накопичувальну складову**, яка передбачатиме обов'язкові відрахування із заробітної плати працівників на власні пенсійні рахунки.

2. **Добровільну накопичувальну**, яка дасть можливість працівникам додатково (понад обов'язковий розмір) сплачувати кошти для своєї майбутньої пенсії.

3. **Солідарну**, яка функціонує за рахунок працюючого населення, а роботодавці сплачують відповідний єдиний соціальний внесок.

Таким чином, внаслідок впровадження накопичувальної системи за двома напрямками: обов'язковим і добровільним передбачається збільшення розмірів відрахувань із заробітної плати працівника і зменшення, відповідно, суми до виплати, яку працівник отримає на руки.

Крім того, пенсійною реформою передбачено суттєву зміну розрахунку пенсії та запровадження нової формули для розрахунку розміру пенсії. Тепер розмір пенсійних виплат буде розраховуватися і залежатиме від кількості відпрацьованих років та суми сплаченого ЄСВ. Вказані величини будуть трансформуватись у відповідні бали, які впливатимуть на розмір відповідної пенсії.

⁴⁴ Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/npf_3_kv-2024.pdf

⁴⁵ В. Крук. В Україні на 2025 рік запланований старт пенсійної реформи — що саме хочуть змінити. URL: <https://www.telegraf.in.ua/buisiness/money/10134434-v-ukrajini-na-2025-rik-zaplanovaniy-start-pensijnoji-reformi-scho-same-hochut-zminiti.html>

Проте, запровадження завершального етапу пенсійної реформи, який вже отримав назву нової пенсійної реформи в Україні має кілька важливих передумов, які виникли через складну демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні.

Одним із найбільших викликів нової пенсійної реформи є фінансування, оскільки для впровадження накопичувальної та бальної систем необхідні значні кошти, але наразі в проєкті бюджету на 2025 рік немає чітких показників фінансування цих реформ.

Також серйозно вплинути на успішність впровадження накопичувальної пенсійної системи може економічна ситуація в країні. Зокрема, питання інфляції та знецінення національної валюти можуть значно зменшити реальну вартість накопичених коштів.

Отже, успішність завершальних кроків пенсійного реформування в Україні залежатиме від багатьох чинників, серед яких — фінансова стабільність держави, економічна ситуація та довіра громадян до нових механізмів.

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ПРОДОВЖЕННЯ ТА УСПІШНОГО ЗАВЕРШЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

3.1 Досвід провадження пенсійних реформ у країнах Східної Європи

Пріоритетність питання реформування пенсійної системи будь-якої країни зумовлена множиною чинників, таких як старіння населення, зміна соціальних цінностей і пріоритетів, ріст дефіциту державного бюджету, рівень тіньової економіки тощо.

Практично всі країни Центральної та Східної Європи починаючи з 90-х років ХХ ст. відчували тиск, спричинений скороченням бази внесків та збільшенням чисельності пенсіонерів. На тлі проблеми несплати внесків в більшості країн загострилися фіскальні та політичні проблеми. Такого роду економічні потрясіння були настільки масштабними, що країнам довелося змінювати нормативно-правову базу існуючої на той час системи пенсійного забезпечення розподільчого типу.

Головною причиною необхідності реформування пенсійних систем є старіння населення, яке спричинене спадом народжуваності та збільшенням середньої тривалості життя. Статистичні прогнози вказують на те, що демографічна ситуація і надалі буде погіршуватись і вже через декілька десятиліть досягне свого піку. *Якщо сьогодні, в більшості розвинутих країн на одного пенсіонера припадає 4–5 осіб працездатного віку, то до 2025 р. це співвідношення складатиме в країнах Європи 1:2,5⁴⁶.*

Ці процеси не минули і країни колишнього соціалістичного табору, якими є Угорщина, Чехія, Болгарія, Польща. З огляду на те, що ці країни

⁴⁶ Зайчук Б.О., Зарудний О.Б., Березіна С.Б., Александров В.Т, Недбасва С.М. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Навчальний курс. – Київ: НВП „АВТ”, 2004. – 256 с. – с. 245

мають багато подібних рис та схожий історичний розвиток у них існують доволі схожі системи пенсійного забезпечення. Тому дослідження пенсійних моделей та виявлення їхніх позитивних та негативних аспектів є необхідним.

Пенсійна реформа Угорщини 1998 року є радикальною і стосувалась наступних реформаторських заходів:

1) домінуючою залишається система, заснована на соціальному страхуванні та солідарності поколінь (1-й рівень - система виплат із поточних надходжень);

2) соціальне страхування доповнилось механізмом обов'язкових (2-й рівень) і добровільних (3-й рівень) особистих пенсійних заощаджень, які накопичуються в приватних неприбуткових пенсійних касах (фондах);

3) поступове зростання пенсійного віку: з 55 до 60 років для жінок та чоловіків та до 62 років для обох статей;

4) застосування швейцарської формули для щорічної індексації поточних пенсій, в якій враховано в рівних долях зміни в індексі споживчих цін та зміни середньої заробітної плати в промисловості;

5) з метою залучення всіх доходів аналогічних заробітній платі розширено базу для оподаткування заробітної плати;

6) розмір податку на заробітну плату встановлено на рівні 30 відсотків, який розподілятиметься між першим і другим обов'язковими рівнями;

7) оподатковується лише та частина заробітної плати, яка не перевищує 2,5 розмірів середньої заробітної плати;

8) нова пенсійна система є обов'язковою для тих, хто вперше починає свою трудову діяльність, а для працюючих вступ до нової системи є добровільним;

9) для осіб, які були в новій системі принаймні 15 років надаватиметься мінімальна гарантія виплат⁴⁷.

Така пенсійна реформа мала на меті:

- 1) поступове зменшення обсягів солідарної пенсійної системи «негайних виплат» (1-й рівень), а отже, в перспективі, і державного дефіциту;
- 2) збільшення обсягів внутрішніх приватних заощаджень;
- 3) зв'язок рівня пенсійних пільг з рівнем заробітків, на якому ці пільги гуртуються;
- 4) компенсацію скорочення пільгових пенсій, які визначені урядом, приватно визначеною пенсією (на основі внесків);
- 5) збільшення кількості учасників добровільної пенсійної каси;
- 6) визначення середнього рівня пенсій на межі 55 - 65 % середньої заробітної плати (доходу), як це було до проведення пенсійної реформи;
- 7) гарантувати виплати пенсій особам, які раніше вийшли на пенсію шляхом щорічного збільшення пенсії пропорційно до економічного зростання.

Відповідно до Закону 1993 р. «Про каси добровільного взаємного страхування», починаючи з грудня 1993 року в Угорщині з'явилась можливість створювати добровільні пенсійні каси, досвід роботи яких зіграв ключову роль при створенні другого рівня пенсійного забезпечення⁴⁸.

Отже, внесення змін до солідарної страхової системи Угорщини, яка заснована на соціальному страхуванні та солідарності поколінь означає, що сучасне покоління нестиме на собі крім поточних витрат на виплату пенсій пенсіонерам, ще й інвестиції, які необхідні для створення нової системи.

⁴⁷ Динь І. М. УГОРСЬКИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ. Наукові записки. Серія "Економіка". Випуск 10. 2008 р. - С. 330-336.

⁴⁸ FORINSURER. Угорська пенсійна реформа: корисний досвід для України Реформа пенсійної системи Угорщини. URL: <https://forinsurer.com/public/03/04/18/412>

На сьогоднішній день кількість членів добровільних пенсійних кас в Угорщині вже досягла 1 мільйона осіб, що складає майже четверту частину всіх зайнятих. Працедавці також підтримують створення пенсійних кас через існування податкових пільг.

Характерні риси добровільної пенсійної системи (3-й рівень) Угорщини:

1. *На приватній основі утворюється добровільна пенсійна каса є неприбутковою юридичною особою.*
2. *Існування індивідуальних рахунків вкладників.*
3. *Операціями добровільних пенсійних кас є збір, управління інвестиціями, адміністрування, виплата пенсій (ануїтету), одноразові виплати при досягненні пенсійного віку.*
4. *Призначення депозитарію є обов'язковим.*
5. *Державний орган нагляду за приватними касами здійснює регулювання їх діяльності*⁴⁹

Таким чином, у 1993 році уряд Угорщини створив орган державного нагляду за діяльністю пенсійних кас, яким є Державний орган нагляду за пенсійними касами як «самостійний адміністративний орган, який підпорядкований Міністерству фінансів і є єдиним як для кас другого обов'язкового, так і третього добровільного рівнів».

Концепція створення добровільних пенсійних кас в Угорщині полягає у використанні вже існуючої системи фінансових інститутів (банків, компаній з управління активами, брокерів тощо) з метою заохотити їх до надання послуг пенсійним касама.

Отже, угорський досвід може бути корисним Україні з точки зору функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення третього рівня для вирішення комплексу завдань, пов'язаних з накопичувальною

⁴⁹ Ласло Імре Керешші, Тімея Максін Дьєрдьне Надь. Пенсійна система Угорщини: демографічні виклики та превентивні заходи для їх подолання. Acta Academiae Beregsasiensis. Economics, №3 (2023). URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/64>

пенсійною системою, оскільки в Україні уже функціонують подібні недержавні пенсійні фонди.

В Угорщині пенсійні каси 2-го рівня подібні до пенсійних кас 3-го рівня, але мають деякі відмінності:

- 1) *Мінімальна кількість учасників пенсійної каси 2-го рівня - 2000 осіб;*
- 2) *Законодавством встановлено перелік юридичних осіб, які можуть засновувати пенсійні каси другого рівня: роботодавці, професійні палати, організації, які представляють інтереси як трудящих, так і працедавців тощо;*
- 3) *Засновник пенсійної каси може делегувати членів до правління каси;*
- 4) *Повинні бути надійний керівник та ефективна організаційна структура;*
- 5) *Резерв (статутний фонд) для "самостійної" діяльності 50000 дол. США.⁵⁰*

Таким чином, населення Угорщини має можливість щодо вибору пенсійної каси.

Основним правом застрахованих є вільний вибір пенсійної каси та вільний перехід з однієї каси до іншої. Вибір забезпечується тим, що різні каси пропонують різні види анuitетів та пенсій. У статутах пенсійних кас закріплені правила надання послуг.

Для визначення величини пенсії застосовується один єдиний показник - очікувана тривалість життя при досягненні пенсійного віку для осіб обох статей. Такий підхід, зазвичай, призводить до перерозподілу частини доходів чоловіків на користь жінок.

Угорська законодавча база забезпечує розмежування активів учасників і активів засновників пенсійних кас як фізично так і юридично. Активи учасників пенсійних кас зберігаються на окремому банківському рахунку,

⁵⁰ FORINSURER. Угорська пенсійна реформа: корисний досвід для України Реформа пенсійної системи Угорщини. URL: <https://forinsurer.com/public/03/04/18/412>

який не належить компанії з управління активами. тільки банк-депозитарій фізично володіє активами від імені членів пенсійної каси.

Крім цього, в Угорщині встановлені вимоги до інвестиційної діяльності на законодавчому рівні, зокрема:

1. *Активи пенсійної каси повинні інвестуватись виключно в інтересах учасників каси. Основні правила інвестування включають вимоги щодо диверсифікації, співвідношення активів і пасивів, уникнення непотрібної конкуренції.*

2. *Інвестувати можна тільки на регульованих ринках (фондовий ринок, комп'ютерні системи торгівлі цінними паперами), встановлюються окремі обмеження щодо емітентів та іноземного інвестування.*

3. *Перелік дозволених видів інвестицій є встановленим.*

4. *Постанова уряду формує групи інвестиційних елементів, надає максимальні обмеження у вигляді загального розміру інвестованих коштів для кожної групи, а також встановлює правила для оцінки активів і розрахунку надходжень від інвестицій⁵¹.*

Отже можна констатувати, що Угорська пенсійна система має цілий ряд багатосторонніх гарантій, стосовно: правового регулювання управління активами пенсійних кас; умов здійснення фінансових операцій; системи державного нагляду. Проте, урядом Угорщини гарантії щодо інвестиційної діяльності не надаються. Уряд надає гарантії виключно для «передбачених зобов'язань гарантійного фонду, до якого пенсійні каси сплачують 0.3 - 0.5 % з внесків учасників фонду». Це дозволяє задовільнити претензії учасника фонду у випадку здійснення некваліфікованих дій керуючих активами або шахрайства.

Гарантії пенсійних виплат стосуються тільки мінімальних розмірів пенсій для другого рівня і тільки тим особам, які перебуватимуть у системі

⁵¹ FORINSURER. Угорська пенсійна реформа: корисний досвід для України Реформа пенсійної системи Угорщини. URL: <https://forinsurer.com/public/03/04/18/412>

щонайменше 15 років. В цьому випадку мінімальна пенсія складає 25% від солідарної пенсії першого рівня учасника фонду.

Разом з тим, аналіз функціонування нової угорської пенсійної системи виявив і такі основні її недоліки:

1. Відсутність централізованої автоматизованої системи ведення персоніфікованого обліку внесків і заробітку всіх працівників. Наслідком цього може бути послаблення фінансової стабільності системи соціального страхування.

2. Наявність дефіциту державних фінансів, який спричинений запровадженням обов'язкової накопичувальної системи за рахунок зменшення надходжень коштів до системи соціального страхування, що потенційно породжує інфляційні процеси.

3. Зростання адміністративних витрат та відсутність переваг учасникам у виборі пенсійних кас через гарантування мінімальної ставки інвестиційного доходу.

Отже, серед держав Східної Європи Угорщина найбільш повною мірою реалізувала трирівневу змішану накопичувально-розподільну схему. В Угорщині не відбулося фундаментальних змін державної розподільної системи, вона лише була модернізована, із збереженням її обов'язкового характеру, системи державних гарантій та солідарності поколінь.

Цікавий та важливий досвід для України може мати аналіз пенсійної реформи у Польщі, проведення якої розпочалося у 1999 році.

Наприкінці 1990-их років уряд республіки Польща зіткнувся з такими ж проблемами, як і інші сусідні новоутворені держави, основною з яких була складна демографічна ситуація. За таких умов у Польщі Фонд Соціального страхування (ZUS) постійно був дефіцитним, через недостатність фінансування за солідарним принципом, яке не забезпечувало покриття усіх його видатків. Першим кроком реформування було здійснення

реструктуризації і пенсійної системи і системи соціального страхування Польщі. Реформа передбачала поділ цієї системи на три рівні («філяри»)⁵².

I рівень – солідарний. Він представлений Фондом Соціального страхування (ZUS). На цьому рівні вкладники накопичують так званий «віртуальний капітал», який індексується на темпи зростання заробітної платні. Таким чином реальні кошти спрямовуються на виплату пенсій теперішнім пенсіонерам.

II рівень – обов'язкова накопичувальна система. Цю систему утворюють ліцензовані й регульовані державою капіталізовані приватні відкриті пенсійні фонди, які вкладники обирають самостійно. Такі установи інвестують сплачені пенсійні внески з метою отримання інвестиційного прибутку, який використовується на збільшення суми коштів на накопичувальному рахунку особи. Така діяльність контролюється виключно з боку держави.

III рівень – добровільна участь у накопичувальних програмах недержавних пенсійних фондів. У Польщі повноваження на здійснення добровільного пенсійного забезпечення мають такі фінансові установи як: інвестиційні фонди; професійні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя; установи взаємного страхування життя⁵³.

Отже, пенсійна система Польщі у 90-х роках була побудована таким чином, що якщо працюючий громадянин Польщі буде брати участь тільки в I рівні, то розмір його внеску становитиме 19,52% від заробітної плати. Якщо ж він братиме участь у I і II рівнях, то розмір пенсійних відрахувань становитиме 12,22% та 7,3% відповідно.

Починаючи з 01.01.1999 система побудована таким чином, що і роботодавці і працівники почали сплачувати пенсійні внески у рівних

⁵² Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Якимів А.І. – Львів : Афіша, 2003. – 448 с.

⁵³ Пелч П. Запровадження схем добровільного пенсійного забезпечення. 2002. URL: http://www.pension.kiev.ua/files/Pelc1_Ukr.pdf

частинах по 9,76%, при цьому частина цих платежів потрапляє до недержавного пенсійного фонду, який обирається індивідуально⁵⁴ [10, с. 47].

Першочерговими кроками реформування пенсійної системи Польщі були:

1. *Зміни у формулі обчислення пенсії для солідарної системи. Пенсійні виплати з солідарної системи тепер встановлюються на основі залишку коштів на умовному рахунку, який утворюється з «внесків» до солідарної системи, що перераховуються за кожного учасника, на які «нараховується» відсоток відповідно до формули. При виході на пенсію залишок на умовному рахунку перетворюється в довічну виплату шляхом ділення залишку коштів на середній показник очікуваної тривалості життя для чоловіків і жінок у відповідному віці.*

2. *Запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи з 1 квітня 1999 року. Учасники сплачують 7,3% від свого заробітку до приватного пенсійного фонду, який вони самостійного обирають. Ці внески потім інвестуються, а накопичений залишок коштів на рахунку перетворюється при виході на пенсію в довічну ренту (щомісячні виплати).*

3. *Запровадження добровільної накопичувальної системи для осіб, які бажать заощадити додаткові кошти при виході на пенсію.*

4. *Створення нового регулятивного органу – Управління нагляду за пенсійними фондами (UNFE) – призначення якого полягає у регулюванні всіх аспектів загальнообов'язкової накопичувальної системи.*

5. *Створення законодавчої і адміністративної інфраструктури для підтримки загальнообов'язкової накопичувальної системи, до складу якої входять управління пенсійними фондами і власне пенсійні фонди.*

6. *Персоніфікація обліку внесків реформованої солідарної системи. Індивідуальний облік внесків і заробітної плати здійснюється за допомогою закладу соціального страхування (ZUS). На заклади соціального страхування*

⁵⁴ У Польщі плануються зміни в пенсійній системі / Українська служба «Польського радіо» URL: <http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/146774> , 10.09.2013.

покладена відповідальність за стягнення пенсійних внесків; перерахування частини внесків до приватних пенсійних фондів в загальнообов'язковій накопичувальній системі; обчислення розмірів пенсійних виплат та їх сплату.

7. Встановлення правил інвестування внесків до загальнообов'язкової накопичувальної системи⁵⁵.

Отже, впровадженням зазначених першочергових заходів польська трирівнева пенсійна система переслідує мету - забезпечити безпеку цієї системи через диверсифікацію різних типів ризиків, таких як демографічний, політичний, ринків праці та капіталу.

Стосовно приватної пенсійної системи, відповідно до польського законодавства функціонують три юридичні особи:

1. Компанія з управління Пенсійним фондом, яке здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку. Ця юридична особа несе відповідальність за всі види діяльності: залучення учасників, складання інвестиційних планів, контроль за коштами на індивідуальних рахунках, забезпечення учасників періодичною звітністю.

2. Компанія з управління Пенсійним фондом є засновником Пенсійний фонду. Пенсійний фонд має спеціальний статус юридичної особи, у якої відсутній власний капітал і штат працівників, а отже, як наслідок, ніколи не зможе збанкрутувати. Таким чином, платник внеску укладає контракт з пенсійним фондом, а не з Компанією з управління Пенсійним фондом. Після цього для надання послуг з управління активами, маркетингу і адміністрування Пенсійний фонд наймає Компанію з управління Пенсійним фондом, за що сплачує комісійну винагороду.

3. Забезпечує безпеку всієї системи Банківський депозитарій за рахунок фізичного володіння коштами учасників, а також всіма активами, які придбані за рахунок цих коштів.

⁵⁵ З.М. Міндрова. Пенсійна реформа: досвід Польщі. Науковий вісник 2004. Вип. 14.1.

Таким чином, можна стверджувати, що польська структура пенсійної системи забезпечує фізичне і юридичне розмежування активів учасників і активів Компанії з управління Пенсійним фондом. Така структура пенсійного забезпечення Польщі гарантує: захист внесків від розкрадання; відшкодування втрат у разі визнання Компанії з управління Пенсійним фондом банкрутом; фізичне володіння внесками учасників і активами, придбаними за їх рахунок виключно депозитарієм.

Слід відмітити, що в пенсійній системі Польщі внески до солідарної і накопичувальної систем здійснюються виключно в готівковій формі. Готівкою виплачуються усі види пенсій. У Польщі не зафіксовано жодного випадку заборгованості з виплати пенсій чи проведення бартерних операцій. Таким чином, Міністерство фінансів Польщі завжди має в розпорядженні кошти, щоб у разі необхідності забезпечити вчасну виплату пенсій.

Проведений аналіз вказує на те, що нині, у процесі реформування пенсійної системи Польщі утворилась складна пенсійна система, в якій багато нових процедур зокрема:

1. Умовно-накопичувальні рахунки (I рівень), які є складними у розумінні громадян щодо визначення ставки відсотків, перетворення суми коштів на рахунку на пенсійну виплату при виході на пенсію.
2. Вибір приватного пенсійного фонду.
3. Персоніфікація обліку внесків і порядок подання звітності працедавцем.

Отже, пенсійна система Польщі не позбавлена своїх складностей та недоліків, але вона показує прогрес пенсійної системи. Специфікою польської пенсійної системи є наявність гарантованого державою мінімального доходу застрахованій особі.

Корисним для України є досвід реформування пенсійної системи у Чехії. Історія чеської системи пенсійних фондів почалась з 1994 року, коли був введений Закон «Про Пенсійний фонд». Цей закон дозволяв створення приватних установ з встановленими внесками в фонд пенсійного

забезпечення, так званих, страхувань додаткової пенсії. Страхування додаткової пенсії це стандартизований механізм, який пропонував клієнтам можливість накопичення грошей протягом свого трудового життя, а потім, ще й отримувати додаткову допомогу до вже існуючої державної пенсії. Участь у системі була суто добровільною і створювала додаток до обов'язкової державної пенсійної системи. Уряд закликав людей приєднатися до системи податкових пільг на основі фондів внесків, а також шляхом надання додаткового внеску держави⁵⁶.

У Чехії діє так звана солідарна пенсійна система пенсійного забезпечення, за якої працівники (як наймані, так і самозайняті) сплачують внески до пенсійної системи, фінансуючи пенсії тих громадян, які знаходяться на пенсії.

Чехія також відчуває браку коштів для підтримання того рівня пенсій, включаючи й валоризацію, до яких чеське суспільство вже звикло, через зниження темпів росту економіки та інфляцію, серед причин яких є і війна росії проти України. У 2023 році чеська система пенсійного страхування мала найвищий за всю історію дефіцит майже в 73 мільярди чеських крон, що складає 1% від валового внутрішнього продукту Чехії⁵⁷.

Все це зумовило необхідність проведення в країні наступної реформи, яка, фактично, розпочалась у жовтні 2024 року і має завершитися до 2035 року.

Ключовими факторами необхідності змін є: низькі темпи економічного зростання, дефіцит пенсійних коштів, висока інфляція, старіння населення.

Метою чеської пенсійної реформи є не лише впорядкування і поступове збільшення віку виходу на пенсію, а й зміни в обмеженні

⁵⁶ Розвиток пенсійних систем країн Східної Європи. Цінні папери України. - №11 (553) 19 березня 2009

⁵⁷ Пенсійна система Чехії. INTEGRACNI CENTRUM HRAHA. URL: <https://icpraha.com/uk/%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D1%83-%D1%87%D0%B5%D1%85%D1%96%D1%97/>

дострокових пенсій, коригування порядку пенсійного страхування самозайнятих осіб, уповільнення зростання нових пенсій та інше.

З жовтня 2024 року уряд Чехії посилює умови та права стосовно дострокового виходу на пенсію переслідуючи мету суттєвого скорочення кількості громадян, які звертаються за призначенням пенсії раніше від встановленого терміну. уУ цьому напрямку замість наявних 35 років для того, щоб отримати можливість призначення дострокової пенсії, тепер доведеться працювати не менше ніж 40 років. Крім того, підлягають зарахуванню лише 80% від тривалості окремих періодів пенсійного страхування, таких як період навчання.

Наступним напрямом чеської пенсійної реформи є скорочення розриву між терміном життя на пенсії чоловіків і жінок. Пенсійний вік буде прив'язаний до очікуваної тривалості життя в 50-річному віці й поступово буде збільшуватись. До 2050 року заплановано зростання віку виходу на пенсію до 67 років. Починаючи з 2026 року новопризначені пенсії мають зростати повільніше. Уряд Чехії поставив мету – досягнути протягом 10 років зниження рівня зростання пенсій на 8% у порівнянні з сьогоднішнім. *Таким чином, співвідношення між пересічним розміром пенсії і пересічною «грубою» (до вирахування податків і зборів) платнею має знизитися на 3%. Це буде досягнуто шляхом змін в урахуванні заробітку та періоду пенсійного страхування при обрахуванні пенсії. При цьому мінімальний гарантований розмір пенсії після досягнення мінімального пенсійного страхового стажу зросте майже вдвічі і становитиме 20% від середньої заробітної плати. Якщо сьогодні хтось іще отримує нижчу пенсію, то її підвищать до цього рівня. Низка пільг залишиться й відносно жінок, які народили й виховали дітей, залежно від кількості цих дітей, і відносно пенсії для вдів та вдівців тощо⁵⁸.*

⁵⁸ Пенсійна реформа в Чехії. Чеська громада. URL: https://gromada.cz/2024/10/16/pensijna-reforma-v-chekhii-chomu-i-iak-vona-stosuietsia-ukraintsiv/#google_vignette

Відбуваються зміни у правилах здійснення пенсійних накопичень. У цьому напрямку передбачається збільшення державної допомоги й більші податкові пільги. Головна мета змін — мотивувати людей робити більші внески в пенсійні накопичення і тим самим покращувати своє пенсійне забезпечення, коли для нього настане час. Для досягнення поставленої мети у 2024 році вже запроваджено⁵⁹:

- 1) збільшення мінімального власного внеску для отримання права на державну допомогу до 500 чеських крон на місяць;
- 2) збільшення найвищої державної допомоги до 340 крон на місяць (за умови свого внеску принаймні в 1700 крон на місяць);
- 3) збільшення мінімального терміну накопичення до 10 років.

При цьому власні внески в пенсійні накопичення мають вищі податкові пільги, а саме: з податкової бази можна вираховувати до 48 тисяч чеських крон на рік, внесених у накопичення. Нове законодавство стосовно припинення виплати державної допомоги на пенсійні накопичення особам, які отримують пенсію за віком має набути чинності з 2025 року.

Ще однією метою пенсійної реформи є те, щоб люди проводили на пенсії в середньому від 21 до 22 років, тоді як сьогодні в середньому це майже 24 роки⁶⁰. Крім того, реформа уже не передбачає регулярного перегляду урядом підвищення пенсійного віку залежно від очікуваної тривалості життя.

Отже, метою пенсійного реформування у Чехії є впорядкування і поступове збільшення віку виходу на пенсію, введення змін в обмеження дострокових пенсій, коригування пенсійного страхування самозайнятих осіб, уповільненні зростання нових пенсій.

⁵⁹ М. В. Кравченко. Європейські підходи та механізми пенсійної реформи. Державне управління: удосконалення та розвиток № 5, 2015

⁶⁰ Аналітика Чеського національного банку. Офіційна веб-сторінка Чеського національного банку. URL: <https://www.cnb.cz/cs/>

Світовий досвід організації національних пенсійних систем країн Східної Європи показує, що додаткові недержавні пенсії займають істотну частку в загальному рівні пенсійного забезпечення. Особисті пенсії – це довгострокові заощадження, на які фізичні особи вносять внески на добровільній основі, доповнюючи державні пенсії та пенсії на робочих місцях. Вони відіграють певну роль у зв'язуванні довгострокових заощаджувачів з можливостями довгострокового інвестування⁶¹.

Можемо констатувати той факт, що досвід різних країн Східної Європи вказує на те, що суспільство не зможе гарантувати достатню якість життя на пенсії, якщо людина не буде заощаджувати від свого імені, включаючи приватні пенсії, що спонукає уряди вести дедалі активнішу соціальну політику, спрямовану на залучення громадян до добровільного накопичення власних коштів для виходу на пенсію.

Таким чином, більшість країн Східної Європи надали перевагу створенню трирівневої пенсійної системи: обов'язкової перерозподільної державної системи, обов'язкової накопичувальної системи та добровільного пенсійного страхування. Такі країни як Угорщина, Польща, Чехія створили необхідні умови для взаємодії між пенсійним зобов'язанням, фіскальною політикою, економічним розвитком та соціальними цілями. Передбачено, що частина обов'язкового пенсійного внеску передається приватним установам, і таким чином, заплановане поступове зниження суспільних витрат на пенсійне забезпечення.

Переваги такої системи пенсійного забезпечення полягають у тому, що вона сприяє економічному зростанню завдяки інвестуванню пенсійних коштів та дає можливість збільшувати сукупні національні нагромадження. Крім того, така модель сприяє дотриманню платіжної дисципліни усіма учасниками пенсійної системи та стимулює до трудової діяльності, і закріплення кадрів. У більшості східно-європейських країн спостерігається

⁶¹ Пенсійні фонди у світі. URL : https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiini_fondy_u_sviti.html.

тенденція до поступового впровадження елементів накопичувальної системи та утвердження ролі недержавних пенсій у системі забезпечення доходів пенсіонерів. Відчутним для пенсійних систем цих країн та зрозумілим для громадян є посилення взаємозв'язку між розміром пенсії та рівнем і тривалістю сплати страхових внесків.

Такий пенсійного реформування країн Східної Європи є надзвичайно важливим для України з огляду на те, що вони розпочала свої реформи за умов функціонування планової економіки та політичної диктатури, проте досягли значного прогресу при переході до демократичних форм державного устрою та ринкової економіки.

Підсумовуючи аналіз східно-європейського досвіду, слід зазначити, що уряди країн дедалі більше тяжіють в бік формування та вдосконалення приватних пенсійних систем, оскільки ставлять за мету забезпечити гідний добробут населення перебуваючи на пенсії та створити потужний інвестиційний ресурс власної економіки.

Отже, при реформуванні вітчизняної пенсійної системи можна використати такі позитиви зарубіжного реформування як: утвердження трирівневої системи (вона найкраще відповідає основній меті пенсійної реформи, а саме: забезпечення гідного рівня добробуту людей пенсійного віку та сталого економічного зростання держави); чіткий розподіл відповідальності за пенсійне забезпечення між державою, роботодавцями та працівниками; реформування пенсійного забезпечення як найважливішої складової соціального захисту шляхом поступового запровадження накопичувальних елементів; підвищення вікової межі виходу на пенсію на фоні підвищення рівня доходів працездатного населення, як це зробили постсоціалістичні держави.

3.2 Врахування досвіду провадження пенсійних реформ у країнах Східної Європи для України

Пенсійна система є важливою складовою соціального захисту населення, від її ефективності залежать добробут і рівень соціально-економічної стабільності в суспільстві. Проблема гідного пенсійного забезпечення населення України постійно актуальна.

Вивчення успішного досвіду побудови пенсійних систем в інших країнах, аналіз переваг та недоліків різних пенсійних моделей є необхідною умовою процесу формування ефективної пенсійної системи в Україні та дає можливість його застосування в розбудові вітчизняної пенсійної системи.

Закордонний досвід вказує на доцільність побудови системи соціального захисту населення на основі всесторонньої відповідальності за матеріальний добробут людей: і держави, і роботодавця, і самого працівника. Для успішного формування української моделі пенсійної системи необхідно узгодити принципи та методи ведення соціальної політики з урахуванням економічних, національних і культурних традицій. *Пенсійні системи різних країн світу мають істотні відмінності, викликані економічними умовами, політичною структурою, історичними традиціями, особливостями розподілу відповідальності між державою і приватним сектором, однак всі вони мають спільну мету – забезпечення гідного рівня життя своїх громадян*⁶².

Дуже актуальним на сьогодні є вивчення світового досвіду проведення пенсійних реформ, який стосується підвищення пенсійного віку, перерозподілу навантаження по сплаті соціальних внесків між роботодавцем та працівником, часткового скасування пенсійних пільг, введення елементів формування пенсійних ресурсів за рахунок інвестування коштів громадян.

Як показує досвід розвинутих країн, в Україні важливо змінити структуру внесків на пенсійне забезпечення, яке тягне за собою одночасне збільшення навантаження на працюючих осіб та зменшення навантаження на

⁶² Л.Г. КРЕХОВЕЦЬКА. Використання досвіду зарубіжних країн у створенні трирівневої пенсійної системи України. Соціальний захист. С. 124. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/14/13.pdf>

роботодавців. Така передумова сприятиме розвитку накопичувального рівня пенсійного забезпечення та нагромадження коштів на індивідуальних рахунках. Це може стимулювати працівника працювати після настання пенсійного віку.

Отже, суттєвим елементом реформування пенсійної системи України є поступове зменшення ставки Єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

З цією метою Мінсоцполітики України пропонує зменшити ставку Єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом першого року запровадження системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення з 22% до 17%, протягом другого року - до 16%, починаючи з третього року і в наступні роки - до 15%⁶³.

Сплата обов'язкового накопичувального внеску буде *«стосуватись і працівників та становитиме 1% бази нарахування накопичувального внеску протягом першого року з дати початку сплати накопичувальних внесків до системи загальнообов'язкового накопичувального забезпечення, 2% - протягом другого року, 3% - протягом третього і в наступні роки»*⁶⁴. Працівник може відмовитися від сплати додаткового внеску, або поновити його сплату на підставі поданої роботодавцю заяви⁶⁵.

Найбільше значення у складі нарахувань на фонд оплати праці в Україні припадає на внески, що перераховуються на державне пенсійне страхування. Одночасно, наявне фіскальне навантаження на фонд оплати праці слугує важливим чинником тінізації заробітної плати. Саме тому обов'язковий накопичувальний внесок повинен стосуватись роботодавців. Його розмір запланований в обсязі 1% від бази нарахування

⁶³ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70490

⁶⁴ Урядовий портал. URL: [Уряд схвалив законопроект щодо зміни механізму відшкодування пільгових пенсій для їх фінансування | Кабінет Міністрів України](#)

⁶⁵ Урядовий портал. URL: [Уряд схвалив законопроект щодо зміни механізму відшкодування пільгових пенсій для їх фінансування | Кабінет Міністрів України](#)

накопичувального внеску протягом першого, в обсязі 2% - протягом другого року, в обсязі 3% - протягом третього і всіх наступних років. Роботодавці зможуть виокремити частину єдиного соціального внеску на накопичувальний внесок у розмірі накопичувального внеску починаючи з четвертого року сплати таких внесків. У випадку відмови працівника сплачувати додатковий накопичувальний внесок роботодавець не зможе виокремити накопичувальний внесок з єдиного внеску.

Мінсоцполітики України пропонує залучити до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування самозайнятих осіб, які працюють на себе, а не на роботодавця. Тому вони сплачують такий внесок на свою користь у розмірі становить 1% бази нарахування протягом першого року, 2% - протягом другого року, 3% - протягом третього і в наступні роки.

Базою нарахування накопичувального внеску слугує сума нарахованої кожному працівнику заробітної плати за усіма видами виплат, які включають основну і додаткову заробітну плату а також заохочувальні та компенсаційні виплати. Накопичувальний внесок виключений з системи оподаткування.

Необхідною умовою сплати накопичувальних внесків є обрання учасником системи установи накопичувального пенсійного забезпечення, до якої будуть перераховуватися сплачені ним або на користь нього накопичувальні внески, шляхом укладення з нею договору (пенсійного контракту). Також буде створений Державний накопичувальний пенсійний фонд, який буде установою накопичувального пенсійного забезпечення.

На етапі впровадження загальнообов'язкового накопичувального забезпечення питання перерозподілу та закріплення регулюючих функцій є важливим та потребує значної уваги на державному рівні.

Наступним питанням, яке потребує врегулювання – це наявність в Україні пільгових пенсій, виплата яких оплачується за рахунок коштів держави, а роботодавці цих витрат вже майже не відшкодовують. Саме тому система виплати пільгових пенсій потребує врегулювання через ріст

заборгованості по відшкодуванню Пенсійному фонду України витрат на виплату пільгових пенсій.

За січень-березень 2024 року заборгованість з платежів до бюджету Пенсійного фонду зросла на 130,3 млн грн або на 8,6 % та на 1 квітня 2024 року склала 1 642,4 млн грн⁶⁶.

В умовах воєнного стану зростання боргу відбулося за рахунок несплати поточних зобов'язань з відшкодування сум фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій. Найбільше зростання відбулося по металургійним підприємствам, які перебувають у процедурі банкрутства.

Питома вага заборгованості економічно – активних платників в загальній сумі боргу становить 33,7 %. З початку року така заборгованість зросла на 13,3 млн грн та станом на 01.04.2024 року склала 553,6 млн грн⁶⁷.

Незмінним залишається той факт, що особа, яка була зайнята на шкідливих і важких роботах протягом визначеного періоду часу може використати своє право на призначення заробленої дострокової пенсії. Проте необхідно змінити механізм відшкодування пільгових пенсій через сплату підвищеної ставки єдиного внеску (на 15% за працівників на роботах за Списком № 1 та на 7% - за Списком № 2 і деяких інших категорій осіб)⁶⁸.

Такі підвищені ставки дадуть можливість покривати як видатки для виплати поточних пільгових пенсій, так і формувати кошти для дострокової накопичувальної пенсії для майбутніх пенсіонерів, які зараз працюють в шкідливих умовах праці.

Таким чином, такий механізм є оптимальним рішенням, щоб зменшити і врешті ліквідувати заборгованість перед ПФУ щодо виплати пільгових

⁶⁶ Стан погашення заборгованості з платежів до Пенсійного фонду на 01.04.2024р. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/zp/378858-stan-pogashennya-zaborgovanosti-z-platezhiv-do-pensijnogo-fondu-na-01-04-2024r/>

⁶⁷ Стан погашення заборгованості з платежів до Пенсійного фонду на 01.04.2024р. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/zp/378858-stan-pogashennya-zaborgovanosti-z-platezhiv-do-pensijnogo-fondu-na-01-04-2024r/>

⁶⁸ Проект Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794

пенсій а також участь у ньому спонукає підприємства до соціальної відповідальності щодо формування бонусних програм додаткового накопичувального пенсійного забезпечення.

Отже, Україна належить до країн з розвиненою розподільчою системою. Враховуючи міжнародний досвід запровадження багаторівневих систем, а саме врахування того факту, що при переході до накопичувальної системи держави стикаються із проблемою дефіциту фінансування, можемо виділити такі основні способи його подолання⁶⁹:

1. Підвищення пенсійного віку, зниження привабливості дострокового виходу на пенсію, посилення критеріїв для отримання пенсій через інвалідність призведе до зменшення величини пенсійного боргу. Такі компліментарні заходи є непопулярних серед населення через їхню спрямованість на погіршення поточних і перспективних життєвих умов. Вирішення проблеми скорочення видатків ПФУ неодноразово розглядалось протягом останнього десятиріччя. Не можуть бути способом вирішення цієї проблеми такі запропоновані заходи як позбавлення ПФУ невластивих йому виплат, впровадження професійних пенсійних схем, фінансування адміністративних видатків із держбюджету, адже фінансовий тягар ПФУ автоматично перекладається на держбюджет.

2. Пошук альтернативних джерел доходи. За умови відсутності профіциту державного бюджету для подолання дефіциту фінансування видатків ПФУ можуть бути використані такі заходи непараметричного та непозикового характеру як:

а) доходи від приватизації. Такий досвід мала Польща. Практика показала, що існування незабезпеченого боргу зі сплати пенсійних внесків породжує невпевненість серед потенційних інвесторів, внаслідок чого ринкова вартість підприємств, які приватизуються, падає. І навпаки,

⁶⁹ Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія. Київ : НІСД, 2012. 240 с. С.81-82.

погашення заборгованості зі сплати пенсійних внесків може сприяти підвищенню ринкової вартості підприємства, що підлягає приватизації;

б) *«легалізація тіньових заробітних плат»*;

в) збільшення бази сплати пенсійних внесків. Такий крок передбачає залучення до кола платників пенсійних внесків тих категорій громадян, які внаслідок певних обставин мали пільги зі сплати пенсійних внесків. Це виробники сільськогосподарської продукції, фізичні особи-підприємці єдиного податку тощо;

г) фіксація додаткових джерел доходу. В цьому контексті розуміємо можливість закріплення за розподільчою системою додатково ще одного чи кількох самостійних джерел доходів, окрім страхових внесків. Ці додаткові джерела доходу не мають бути пов'язані з підвищенням навантаження на фонд оплати праці. Це може бути збір за купівлю іноземної валюти, який нещодавно було відмінено.

Таким чином, основною функцією другого рівня пенсійної системи є забезпечення потреб осіб, які вийшли на пенсію, відповідно до звичного для них способу життя. Такий рівень розраховано на активно працююче населення, стимулюючи чи зобов'язуючи його накопичувати кошти у працездатному віці. На цьому рівні пенсійної системи розмір виплат актуарно пов'язаний із сумою внесків, а саме: встановленими є не виплати, а внески, і розмір майбутньої пенсії залежить від суми накопичених коштів та інвестиційного доходу протягом працездатного періоду життя.

Отже, запропоновані заходи з подальшого реформування пенсійної системи України, враховуючи досвід пенсійних реформ європейських країн, дасть можливість підвищити фінансову платоспроможність пенсійної системи; зменшити неофіційну зайнятість (в тому числі і самозайнятість) та приховане безробіття; підвищити рівень пенсійного віку; належного фінансування пільгових пенсій; раціонального перерозподілу видатків між ПФУ, Державним бюджетом та недержавними фондами.

Можемо стверджувати, що формування пенсійної системи на основі позитивного досвіду країн Східної Європи, а також упровадження загальноєвропейського персонального пенсійного продукту може створити додаткові стимули для виходу економіки з тіні та сформувати певний потенціал фінансових ресурсів для її інвестування й розвитку. У сукупності це все зможе гарантувати належний рівень добробуту населення.

Незаперечним залишається той факт, що існує велика кількість наукових доробків та аналітичної літератури щодо формування і трансформації наявних накопичувальних пенсійних систем як в ЄС, так і в Україні, проте немає єдиних та узгоджених підходів щодо забезпечення гідного рівня життя людей при настанні пенсійного ризику, що вимагає подальших досліджень цієї проблеми.

ВИСНОВКИ

Загальні висновки дослідження можна сформулювати у таких тезах:

1. Пенсійне забезпечення сучасного суспільства повинно бути надійним та стійким, що є запорукою соціальної та економічної стабільності. Поряд з цим повноцінне пенсійне забезпечення громадян України є одним з найбільш важливих завдань, що стоїть нині перед державою. У своєму розвитку та становленні пенсійне забезпечення в Україні пройшло кілька етапів, які характеризуються широтою охоплення населення, колом їх професійних інтересів, рівнем пенсійного законодавства та іншими ознаками. Інституцією, в якій найбільш яскраво проявляється соціальний характер держави, є пенсійний фонд, який здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення здійснює та виступає гарантом стабільності державної системи пенсійного забезпечення.

2. Основні засади державного регулювання, формування та розвитку системи пенсійного страхування визначено чинною нормативною законодавчою базою. Сьогодні Уряд України приділяє велику увагу впровадженню реформи в системі пенсійного страхування, яке наразі регулюється низкою законів та підзаконних актів. Удосконалення пенсійного законодавства є запорукою проведення комплексної та системної реформи пенсійного забезпечення, яка має бути спрямована на підвищення рівня та якості життя громадян. Законодавство про пенсійне забезпечення полягає у його спрямованості на досягнення ефективності, дієвості та доступності права на пенсійне забезпечення.

3. За результатами проведених досліджень період реформування пенсійної системи в Україні умовно можна поділити на три основні етапи, які характеризуються якісними змінами щодо пенсійного віку, розміру пенсії, бази для розрахунку пенсії, індексації та перерахунку пенсії, тощо. Перший етап пенсійної реформи показав, що силами лише державної солідарної системи

вирішити проблему достойного пенсійного забезпечення громадян неможливо. Саме на цьому етапі поставлене завдання переходу до нової моделі пенсійної системи – трирівневої: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи, розвитку добровільної недержавної накопичувальної системи. На другий етап пенсійної реформи припала гостра економічна криза, яка підсилилась військово-політичною ситуацією у 2014 році, що спонукало до запровадження режиму жорсткої економії та консолідації соціальних видатків. З огляду на це у рамках пенсійної системи значна кількість заходів була спрямована на обмеження можливостей раннього виходу на пенсію. Загалом усі заходи були спрямовані на адаптацію пенсійної системи до складних економічних і демографічних умов та на зменшення навантаження на солідарну систему шляхом стимулювання подовження трудового періоду. Третій етап пенсійної реформи стосується осучаснення пенсій (їх перерахунок здійснюється відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески); встановлення вимог щодо величини необхідного страхового стажу; скасування особливих умов виходу на пенсію та оподаткування пенсій; збільшення розміру мінімальної пенсії.

4. Уряд України вживає заходів щодо впровадження пенсійної реформи 2025, яка є її завершальним етапом і буде передбачати три системи у якості складових частин пенсійного забезпечення: обов'язкову накопичувальну, яка передбачатиме обов'язкові відрахування із заробітної плати працівників на свої особисті пенсійні рахунки; добровільну накопичувальну, яка дасть можливість працівникам додатково понад обов'язковий розмір направляти кошти для своєї майбутньої пенсії; солідарну, яка функціонує в Україні за рахунок працюючого населення, де роботодавці сплачують відповідний єдиний соціальний внесок. Завершальний етап пенсійної реформи стосуватиметься реформування солідарних пенсій, запровадження обов'язкової накопичувальної пенсії і впровадження нової формули розрахунку пенсії. Одним із найбільших

викликів нової пенсійної реформи є фінансування, оскільки для впровадження накопичувальної та бальної систем необхідні значні кошти, але наразі в проекті бюджету на 2025 рік немає чітких показників фінансування цих реформ.

5. Серед економічних чинників, які безпосередньо впливають на проведення пенсійної реформи, найбільш вагомими є: циклічність економічного розвитку, безробіття, рівень заробітної плати, тіньові доходи населення та інфляційні процеси. Посилення платіжної дисципліни щодо сплати страхових внесків убезпечить від фінансової нестабільності пенсійну систему. Розширення бази нарахування страхових внесків, у тому числі за рахунок легалізації зарплати та підвищення її рівня, скорочення неповної зайнятості та безробіття підвищить рівень соціальної захищеності громадян, адже розмір пенсії залежить від заробітної плати та страхового стажу, як періоду роботи, протягом якого щомісяця сплачено страхові внески в сумі не меншій, аніж мінімальний страховий внесок.

6. Через багато подібних рис та пов'язаний історичний розвиток у країнах Східної Європи існують доволі схожі системи пенсійного забезпечення. Тому дослідження цих моделей, виявлення їхніх позитивних та негативних аспектів дає можливість застосувати позитивний досвід пенсійного реформування для України. Більшість країн Східної Європи надали перевагу створенню трирівневої пенсійної системи: обов'язкової перерозподільної державної системи, обов'язкової накопичувальної системи та добровільного пенсійного страхування. Такі країни як Угорщина, Польща, Чехія створили необхідні умови для взаємодії між пенсійним зобов'язанням, фіскальною політикою, економічним розвитком та соціальними цілями. Перевагами такої системи пенсійного забезпечення є можливість збільшувати сукупні національні нагромадження, сприяти економічному зростанню завдяки інвестуванню пенсійних коштів, стимулювати до трудової діяльності, сприяти закріпленню кадрів і дотриманню платіжної дисципліни.

7. Суттєвим елементом реформування пенсійної системи України є поступове зменшення ставки Єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Необхідною умовою сплати накопичувальних внесків є обрання учасником системи установи накопичувального пенсійного забезпечення, до якої будуть перераховуватися сплачені ним або на користь нього накопичувальні внески, шляхом укладення з нею договору (пенсійного контракту). Водночас буде створений Державний накопичувальний пенсійний фонд, який є установою накопичувального пенсійного забезпечення для осіб які не визначились з вибором такої установи, та осіб які свідомо обрали цю установу. Відшкодування пільгових пенсій, зі сплати яких ПФУ має стійку заборгованість, можливе через сплату підвищеної ставки єдиного внеску роботодавцями, , що дасть можливість покривати як видатки для виплати поточних пільгових пенсій, так і формувати кошти для дострокової накопичувальної пенсії для майбутніх пенсіонерів, які зараз працюють в шкідливих умовах праці. Такий механізм є оптимальним рішенням, щоб зменшити і врешті ліквідувати заборгованість перед ПФУ щодо виплати пільгових пенсій а також участь у ньому спонукає підприємства до соціальної відповідальності щодо формування бонусних програм додаткового накопичувального пенсійного забезпечення.

8. Пенсійна реформа не є підвищенням пенсійного віку та страхового стажу, а є корекцією пенсійного віку, зміною порядку та методів розрахунку стажу, заробітної плати та інших параметрів. Це параметри, які необхідно змінювати, оскільки солідарна система, яка є лише однією із ланок всієї пенсійної системи, уже не в змозі самостійно забезпечити достойні пенсії ні нинішнім ні прийдешнім поколінням українців. Формування пенсійної системи на основі позитивного досвіду країн Східної Європи, а також упровадження загальноєвропейського персонального пенсійного продукту може створити додаткові стимули для виходу економіки з тіні та сформувати певний потенціал фінансових ресурсів для її інвестування й

розвитку. У сукупності це все зможе гарантувати належний рівень добробуту населення.

Список використаних джерел:

1. Адміністратор пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку». URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
2. Бурденюк С. В. Перспективи розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в Україні / С. В. Бурденюк // Інноваційна економіка. – 2020. – № 5-6 (84). – С. 142–147.
3. Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. канд. наук з держ. упр. Одеса, 2017. 252 с.
4. Видатки та доходи ПФУ URL:
<https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/>
5. Вікіпедія. Пенсійна система України. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
6. В. Крук. В Україні на 2025 рік запланований старт пенсійної реформи — що саме хочуть змінити. URL:
<https://www.telegraf.in.ua/buisiness/money/10134434-v-ukrajini-na-2025-rik-zaplanovani-j-start-pensijnoji-reformi-scho-same-hochut-zminiti.html>
7. В. Фисун, Л. М. Яремченко, О. В. Яріш Фактори розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні: математичне обґрунтування. За редакцією Фисун І. В. Науковий вісник Херсонського

державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. Вип. 24(2). – С. 109–113.

8. Дані ПФУ про середній розмір пенсійної виплати. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>

9. Динь І. М. Угорський досвід реалізації пенсійної реформи: можливості для України. Наукові записки. Серія “Економіка”. Випуск 10. 2008 р. С. 330-336.

10. Дідковська Т. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

11. Економічний ефекти від накопичувальної системи. Національна комісія з цінних паперів та фінансового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/>

12. Женчак О. В. Розвиток пенсійного забезпечення та його вплив на економіку України на основі європейського досвіду. Наука молода. 2012. № 9. С. 97 – 101

13. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

14. Зайчук Б.О., Зарудний О.Б., Березіна С.Б., Александров В.Т., Недбаєва С.М. Загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Навчальний курс. – Київ: НВП „АВТ”, 2004. – 256 с. – с. 245

15. Закон України від 05 лютого 2021 року № 1217-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text>

16. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

17. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов’язковому державному

пенсійному страхуванні». Відомості Верховної Ради. 2023. № 51. ст.132.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2734-20#Text>

18. З.М. Міндрова. Пенсійна реформа: досвід Польщі. Науковий вісник 2004. Вип. 14.1.

19. [Інфляційний звіт. Квітень 2024 року. Національний банк України.](#)

URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf

20. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія. Київ : НІСД, 2012. 240 с.

21. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996.

№30. Ст. 141. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text)

[%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text)

22. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схваленої розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243116452>

23. Ласло Імре Керешші, Тімея Максим Дьєрдьне Надь. Пенсійна система Угорщини: демографічні виклики та превентивні заходи для їх подолання. Acta Academiae Veregsasiensis. Economics, №3. 2023. URL:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/64>

24. Л.Г. Креховецька. Використання досвіду зарубіжних країн у створенні трирівневої пенсійної системи України. Соціальний захист. С. 124.

URL: <https://dse.org.ua/arhcive/14/13.pdf>

25. Лідія Ткаченко. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні Січень 2018 р. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf>

26. Мартиненко Н.В. Механізми державного управління розвитком пенсійної системи України. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Київ: НАДУ, 2017. Вип. 4/2017.

27. М. В. Кравченко. Європейські підходи та механізми пенсійної реформи. Державне управління: удосконалення та розвиток № 5. 2015

28. Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2024 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
29. Міністерство економіки України. Тіньова економіка Загальні тенденції. URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_%202021_%D0%A2%D0%95%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_%202021_%D0%A2%D0%95%20(1).pdf)
30. М. О. Мицай. Поняття, ознаки та система пенсійного законодавства в умовах сьогодення: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2017. № 2(16).
31. Національний інститут стратегічних досліджень. Основні характеристики ринку праці в Україні у першому півріччі 2024 року. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>
32. Недержавні пенсійні фонди в Україні: становлення та перспективи розвитку : монографія. Г. І. Соколовська. Тернопіль: ТНЕУ. 2016. 228 с.
33. Ніколаєва Т. І. Нові пенсійні правила. Надбавка до пенсії. Порядок сплати для «спрощення»: консультації. Юридичний вісник України. 2004. № 2. С. 13.
34. Офіційна веб-сторінка Чеського національного банку. URL: <https://www.cnb.cz/cs/>
35. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук. НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. К. 2004.
36. Пенсійні фонди у світі. URL : https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiini_fondy_u_sviti.html.
37. Пенсійна система Чехії. INTEGRACNI CENTRUM HRAHA. URL: <https://icpraha.com/uk/%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B>

[9%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D1%83-%D1%87%D0%B5%D1%85%D1%96%D1%97/](#)

38. Пенсійна реформа в Чехії. Чеська громада. URL: https://gromada.cz/2024/10/16/pensijna-reforma-v-chekhii-chomu-i-iak-vona-stosuietsia-ukraintsiv/#google_vignette

39. Пелч П. Запровадження схем добровільного пенсійного забезпечення. 2002.

40. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/npf_3_kv-2024.pdf

41. Проект Good Governance Fund "Економічний хаб: зміцнення макроекономічної стабільності через надійне управління державними фінансами.

42. Проект Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794

43. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70490

44. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Верховна Рада України; Закон від 08.07.2011 № 3668-VI

45. [Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280.](#) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text>

46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 № 2148-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №№ 40–41.

47. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / за редакцією М.Б. Ріппа. Вип. 1 (10). Світ фінансів, 2007.
48. Розвиток пенсійних систем країн Східної Європи. Цінні папери України. №11 (553). 2009
49. Стан погашення заборгованості з платежів до Пенсійного фонду на 01.04.2024р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/zp/378858-stan-pogashennya-zaborgovanosti-z-platezhiv-do-pensijnogo-fondu-na-01-04-2024r/>
50. [Статистика ПФУ](https://www.pfu.gov.ua/statystyka/). URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/>
51. [Смертність в Україні втричі перевищує народжуваність у 2024 році](https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6). Аналітика. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6>
52. СТРАТЕГІЯ демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р
53. У Польщі плануються зміни в пенсійній системі. Українська служба «Польського радіо». 2013. URL: <http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/146774>
54. Урядовий портал. Уряд схвалив законопроект щодо зміни механізму відшкодування пільгових пенсій для їх фінансування. Кабінет Міністрів України
55. Урядовий портал. План пріоритетних дій Уряду на 2020 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma>
56. [Центр економічної стратегії. Трекер економіки України під час війни](https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/). URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
57. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави: монографія. Львів : «Растр-7». 2020. 196 с.
58. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Львів Афіша. 2003. 448 с.

59. Я. І. Арабчук. Фінансова стабільність – запорука соціальної політики (ПФУ від респекту до панахиди). URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/33.pdf

60. FORINSURER. Угорська пенсійна реформа: корисний досвід для України Реформа пенсійної системи Угорщини. URL: <https://forinsurer.com/public/03/04/18/412>